

**AHMET YESEVÎ'NİN
İNANÇ VE DÜŞÜNCE DÜNYASI**

Ali ATMACA

**T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri Ana
Bilim Dalı ve İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Metin BOZKUŞ**

**SİVAS
Ocak-2008**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepler Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Metin BOZKUŞ

Üye : Doç. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Üye : Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2008

Adı-Soyadı
Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU
Enstitü Müdürü

ÖZET

Ahmet Yesevî, XII. yy'da Orta Asya'da yaşamış bir Türk mutasavvıfıdır. O, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen, İslâm'la yeni tanışmış ve sadece Türkçe bilen göçebe Türklere, kendi dillerinden anlayacakları basitlik ve sadelikte İslâm'ı anlatmaya çalışmış ve bu nedenle hikmetleri asırlar boyu dilden dile, nesilden nesile dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. O, İslâm'ı anlatmak için aracı gördüğü hikmetlerini hiçbir sanat endişesi taşımadan kaleme almıştır. Onun tek amacı, İslâm'ı yalın bir dille anlatmak ve insanların İslâm'ı tanımalarını sağlamak olmuştur.

Ahmet Yesevî, gerçekleştirmek istediği hedefi doğrultusunda, yetiştirdiği öğrencilerini Buhara, Horasan ve Anadolu'ya göndermiş ve yeni Müslüman olmuş Türk boylarına İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlak anlayışını kazandırmaya çaba sarf etmiştir.

Onun basit ve yalın hikmetleri tekkelerde kulaktan kulağa yayılmış ve bu sayede o, kısa zamanda büyük bir üne kavuşmuştur. Bu gün hâlâ o, Orta Asya'da, Anadolu'da ve Balkanlar'da saygıyla anılmakta ve onun düşünceleri yeni nesilleri aydınlatmaya devam etmektedir.

SUMMARY

Ahmet Yesevi was a Turkish sufi who lived in Middle Asia on XII. Century. He knowed Arabic and Persian very good. He studied to teach the Islam to Turkish migrant with simple method. Because of this his wisdoms are talked from language to language and from generation to generation have come to recently days. He wrote his wisdoms that he saw them mediator for describe the Islam without he carry any art anxiety. His only aim was to describe the Islam with simple language and to provide to recognize te Islam by persons.

Ahmet Yesevi sent his students to Buhara, Horasan and Anatolia in direction which he wanted aims and struggled for teach to Turkish groups which become Muslim yet belief, worship and moral understanding of Islam.

His simple and plain wisdoms were spreaded on the grapevine in tekkes. Thanks to that he arrived at a high fame. Today he is remembered with respect in Middle Asia, Anatolia and Balkanic. And his thinking has been illuminated new generations.

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET YESEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİLERİ

A. HAYATI.....	4
1- Tarihsel Kişiliği	4
2- Menkıbevî Kişiliği	6
B. HOCALARI	8
1- Arslan Baba	8
2- Yusuf Hemedânî	9
C. TÜRBEŚİ	11
D. EVLADI VE AİLESİ.....	12
E. YESİ'NİN GÜNÜMÜZDEKİ KONUMU	12
F. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	13
H. HALİFELERİ	15
İ. ESERLERİ	17
1- Dîvân-ı Hikmet.....	17
2- Fakr-Nâme	20
J. AHMET YESEVÎ VE ETKİLERİ	21

K. ÜÇ HİZMET.....	22
1- Dilimize Etkisi.....	22
2- İslâm'ın Yayılışına Etkisi	22
3- İslamiyet'in Türk Milleti Arasında Doğru Anlatılmasına Etkisi.....	23
L. YESEVİLİK.....	23
1- Yesevi'den Gelen Tarikatlar.....	23
2-Şeyhlik Ve Müridlik Makamının Erkânı	25
3- Yeseviliğin Ahkâmı.....	26
4- Yesevi Tarikati'nin Vacipleri	26
5- Yesevî Tarikati'nin Sünnetleri.....	26
6- Yeseviyye Tarîkati'nin Müstehapları	26
7- Yesevî Tarikati'nin Âdâbı:	26
8- Zikr-i Erre:.....	28
9- Dört Kapı Kırk Makam.....	29
10- Yesevilik'te Kadın.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET YESEVÎ'DE DİNÎ DÜŞÜNCE BOYUTU

A. ALLAH İNANCI VE ALLAH'A İTAAT BOYUTU	33
B. HZ. MUHAMMED VE SÜNNETİNE BAĞLILIK	34
C. HİKMETLERDE KUR'AN'IN ETKİSİ	39
D. DÜNYA VE AHİRETE, ÖLÜM VE KIYAMET OLGUSUNA BAKIŞI.....	41
E. GÜNAH OLGUSU, HELÂL-HARAM GERÇEĞİ.....	45
F.TEVBE ANLAYIŞI.....	47
G. DUÂ	51
H. ŞÜKÜR MENZİLİ	54

İ. SABİR MENZİLİ.....	55
J. İBADET ANLAYIŞI.....	57
K. HAYIR VE ŞERRİ ALLAHTAN BİLMEK	59
L. İYİLİĞİ EMİR VE KÖTÜLÜKTEN SAKINDIRMAK.....	61
M. DÖRT HALİFE	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET YESEVÎ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE BOYUTU

A. AHMET YESEVÎ'DE VAHDET ANLAYIŞI	68
B. AHMET YESEVÎ'DE RAKS VE SEMA'	69
C. AHMET YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE RİYA	70
D. AHMET YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE İHLÂSLI OLMAK.....	72
E. NEFS ANLAYIŞI.....	73
F. TARİKAT VE İRŞAD ANLAYIŞI.....	75
G. HALLAC'I MANSUR	78
H. İLAHÎ AŞK	79
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	86
FOTOĞRAFLAR.....	90

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Fak.	: Fakültesi
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
yay.	: Yayınları
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
m.	: Miladi
haz.	: Hazırlayan

ÖNSÖZ

Ahmet Yesevî, Türk dünyasının manevî hayatında asırlardır etkisi devam eden ve "Pîr-i Türkistan", "Hazret-i Türkistan" nâmı ile anılan büyük bir Türk mutasavvıfıdır. O, kendi adıyla anılan “Yesevîyye” tarikatının esaslarını belirlemiş ve bugün bütün dünyada büyük bir yaygınlığa sahip Nakşibendiyye tarikatını da çeşitli şekillerde etkilemiş bir mürid-i kâmindir. Ahmet Yesevî'ye atfedilen, menkıbeyle karışmış kerametleri Kaşgar'dan Balkanlar'a kadar bütün Türk yurtlarına yayılmıştır. Bugün Kazakistan'ın eski ismi “Yesi” olan, ancak Sovyetler Birliği döneminde “Türkistan” olarak değiştirilen şehirde bulunan türbesi, günümüzde Türkistan'ın manevî merkezi olarak kabul edilmektedir. Biz, “Ahmet Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası” isimli yüksek lisans tezimizde Ahmet Yesevî'nin düşünce dünyasını bütün yönleriyle ele alıp incelemeye çalıştık.

Bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Ahmet Yesevî'nin Hayatı, Eserleri ve Etkileri” başlığı altında Ahmet Yesevî'nin tarihî ve menkıbevî hayatı, ders aldığı hocaları, kendisinden sonra Yesevîlik yolunu takip eden halifeleri, hakkında bilgi edindiğimiz, fikir dünyasına ulaşmamıza vesile olan eserleri ve Ahmet Yesevî'nin mesajları doğrultusunda ortaya çıkan Yesevîlik tarikatı hakkında bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde; Ahmet Yesevî'nin dinî düşünce dünyasını “*Divan-ı Hikmet*” adlı eserinden faydalanarak güncelleştirmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise; Ahmet Yesevî'nin tasavvufî düşünce boyutunu yine hikmetlerinden yararlanarak anlatmaya çalıştık.

Bu araştırmada dinîmizin öncelediği ve çağdaş dünyanın gündeminden düşmeyen temel bazı konuları, Ahmet Yesevî'nin penceresinden incelemeye gayret ettik. İslâmî konu başlıklarına kısaca, genel kabul gören yönüyle değindik ve Ahmet Yesevî'nin bu konular hakkındaki düşüncesini *Divan-ı Hikmet*'ten aldığımız örneklerle ortaya koymaya çalıştık.

GİRİŞ

Ahmet Yesevî'nin Yaşadığı Dönem Ve Coğrafyaya Genel Bir Bakış

Türkistan, Aral gölü'nün etrafı, Sırderya, Yedi-su, Issık Göl'ü, Kulca ve Kaşgar şehirlerini içerisine alan geniş bir bölgedir. Bu bölgede çeşitli dinlere mensup Türklerin yanında İran kökenli insanlarda var idi.

Türkistan'da, X. Asırda Samanîler ve Oğuz olmak üzere iki devlet ortaya çıktı.

Türk boylarından olan Karluklar, Yedi-su'da; Çiğiller, Yedi-su'nun güneyinde yaşarlarken daha sonra Karluk'lara katılmışlardır. Yine Türk boylarından bir diğeri olan Yağmalar ise Kaşgar'da yaşıyorlardı. İşte bu boydan, daha sonra İslam'ı ilk resmi din olarak kabul eden Abdu'l-Kerim Satuk Buğra Han (955) yetişmiştir. Onun İslamiyet'i kabulü Türklerin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak Ahmet Yesevî'nin yaşadığı döneme kadar Türklerin çoğu hala başka dinlere mensuptu.

Karahanlı devletinin ikiye ayrılmasından sonra Batı Karahalıların hâkimiyetinde olan Buhara, Semerkand, Şaş gibi şehirlerde din âlimlerinin otoritesi büyüktü. Buhara medreseleri İslam dünyasına fakih ve din âlimi yetiştiren ilim merkezine dönüştü. Bu dönemde ilim, sanat, kültür ve edebiyatta önemli ilerlemeler olmuştu. Artan kervansaraylar ile ticaret gelişmiş ve bu yoğunluk bölgede, bilgi ve düşüncenin yayılmasına ortam hazırlamıştı. İslamiyet'ten önce de ipek yolu üzerinde bulunan bölge bu yönden hayli şanslı bir bölge olmuştu.

Dandanakan (1040) savaşından sonra bölge hızla Selçukluların hâkimiyetine girdi. Melikşah'ın 1089'da Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmesinden sonra Karahanlılar Selçukluların hâkimiyeti altına girmek zorunda kaldı. Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklularda karışıklıklar çıkmaya başladı. Semerkand Emiri Aslan Han siyasi iktidarı sağlamaya çalıştı ise de başarılı olamadı ve Sultan

Sencer'in Selçukluların başına geçmesi ile tekrar Selçuklulara bağlanmak zorunda kaldı ve Batı Karahan Devleti'ndeki kavgalar devletin çökmesine sebep oldu.

1130'da Karahıtaylar, Balasagun ve Kaşgar'ı ele geçirdiler ve Budizm tekrar canlandı. Buhara ve Semerkand'ı ele geçirdiler. Bu dönemde Sultan Sencer yönetimindeki Selçuklular da zayıfladı ve 1141'de Karahıtaylılara yenilerek bu bölgedeki hâkimiyetini kaybetmiş oldu.

Bu dönemde Orta Asya'da kurulan bir diğer devlet Gazneli'lerdir. Adını Gazne şehrinden alan devlet bir Türk-İslam Devlet'i olarak kurulmuştur. Özellikle İslamiyet'i yaymak amacı ile dış ülkelere seferler yapmıştır.

X-XII. yüzyıllarda teşekkül eden Türk-İslam Devletlerindeki Türk kültürü ile eski bozkır kültüründen farklı bir görüntü sergilemiştir. Ama yinede bu iki kültür birbirleri ile kaynaşabilmişlerdir. İslam'da var olan bazı esaslar Türklerde atadan var olan esaslarla kaynaşmış ve ortaya bir Türk-İslam sentezi çıkmıştır.

Yine bu asırlarda Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatının ilk örneklerini görmekteyiz. Özünü İslam'dan alan fakat Türk kültürünün rengini de içerisinde barındıran bir edebiyat döneminin başladığı bir dönemdir.

İslam'ın cihad anlayışı ile Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışı coğrafi sınırların genişlemesine ve İslam'ın bu bölgelere yayılmasına vesile olmuştur. Gücünü İslamdan alan Kahraman Türk cengâverleri için İslam yeni ve güçlü bir itici güç olmuştur.

Bu dönemde İslamî ilimlerin gelişmesi için Türk-İslam devletleri özel bir çaba harcamışlardır. Karahanlılar döneminde Semerkand ve Buhara, Gazneliler döneminde özellikle Gazne *fen bilimci, astronomi bilgini, ekonomist, tarihçi, tıpçı, edebiyatçı, müderris, vâiz, hatip* vb. birçok ilim ve bilim dalında talebelerin yetiştiği merkez olmuştur. Bu itibarla bu devletlerde sûfilere de hoşgörülü davranılmış, şeyhler ve tarikat önderleri yöneticilerden büyük saygı ve tazim görmüşlerdir. Bu durum tasavvuf'un bir cereyan haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Toplayıcı, birleştirici özelliğe sahip olan bu cereyanlar büyük tarikatların oluşmasına vesile

olmuştur. Bunlar; Yesevîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik, Nakşibendîlik Bektaşîliktir. Çoklukta birlik veya varlıkta birlik olarak temellenen tasavvufi düşünce, canlı cansız her şeyin tek varlık olan Allah'ta birleştiği görüşünü ortaya koymuştur.

Ahmet Yesevî'nin yaşadığı devri kısaca özetlersek, Müslüman halk bölgede yaşanan siyasi problemler, sık sık değişen siyasi yönetimler yüzünden geleceğinden endişeye düşmüştü. Birçok dinin var olduğu bir coğrafyada, dinine ve devletine bağlı halk, iktisadi sıkıntılar içinde kıvranıyordu. Türkler, dış düşmanlara karşı birleşmek yerine lüzumsuz ihtilaf ve çatışmalarla birbirlerine zarar veriyorlardı. İslamiyet'i ve onun getirdiği yenilikleri henüz benimseyebilmiş değillerdi. İşte bu karmaşanın içinde Ahmet Yesevî gibi etkisi yüzyıllar boyu sürecek bir tasavvuf insanı çıkmış ve bu çıkmazın içerisinde halka İslâm'ı sevdirmeyi başarmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET YESEVÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİLERİ

A. HAYATI

1- Tarihsel Kişiliği

Ahmet Yesevî, Kazakistan Cumhuriyetinin güneyindeki Çimkend şehri yakınlarında bulunan, eski ismi “Sayram”, bugünkü adı “İstîcâp” olan kasabada doğmuştur. Sayram, Batı Türkistan’ın Çimkend şehrinin doğusunda, Şâhyâr nehrinin kolu olan Kara-su üzerinde bulunan bir kasabadır. Fuat Köprülü de bu kanaate tabi olarak, Ahmet Yesevî’nin Sayram’da doğduğunu belirtmektedir.¹

Bazı kaynaklarda, özellikle Alî Şîr Nevâî’nin “Nefehâtü’l-Üns” adlı eserinde, onun doğum yeri olarak Yesi gösterilmektedir. “Yesi” adı Sovyet döneminde Türkistan olarak değiştirilmiştir. Yine onun hikmetlerinde, adının Ahmet, doğum yerinin ise Yesi olduğu geçmektedir. Ancak hikmetlerin büyük bir kısmının, dervişleri tarafından çok zaman sonra derlendiğini düşünürsek, Sayram’ın doğum yeri olma ihtimali daha ağır basmaktadır.

Doğum tarihî açık bir surette bilinmemekle beraber, bunun hicri beşinci asrın ortalarına tesadüf ettiği tahmin edilmektedir. Ahmet Yesevî’nin babası, Sayram’ın tanınmış şahsiyetlerinden olup çevresinde bir takım kerametleri ile tanınan ve Hz. Ali soyundan olduğu kabul edilen Şeyh İbrahim’dir. Şeyh İbrahim, halifelerinden Musa Şeyh’in kızı Ayşe Hatun ile evlenmiş ve bu evlilikten Gevher Şehnaz adında bir kızları ile onun küçüğü Ahmet adında bir oğulları dünyaya gelmiştir. Annesini, daha küçük yaşta kaybeden Ahmet, yedi yaşında babasını

¹ Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966, s. 49.

kaybetmiştir. Babasından sonra o, ablası Gevher Şehnaz'ın himayesi altında hayatını sürdürmüştür.²

Babasının, bilinmeyen bir sebeple ölümünden hemen sonra ablası ile birlikte Yesi'ye geçen Ahmet Yesevî, burada Arslan Baba adında bir Türk şeyhi ile karşılaşmış ve ilk tahsilini bu kişiden almıştır. Bir başka rivayet ise, onun, ilk tahsilini Sayram'da Bahaeddin İsficabî'den aldığı ve sonra da Otrar'a gittiği şeklindedir.³ Yalnız Arslan Baba öldüğünde Ahmet Yesevî, küçük yaşta olduğu için, ondan çok fazla faydalanamamıştır. Çünkü daha genç iken kendisi, tahsilini tamamlamak için Buhara'ya geçmiştir. O dönemde Buhara, (XII. asır) Maverâünnehir'in en büyük ilim merkezi konumunda idi. O, bu ilim merkezinin en seçkin âlim ve mutasavvıflarından olan Yusuf Hemedânî'ye intisab ederek onun talebesi olmuş, ondan zâhir ve bâtın ilimlerini almıştır. Hocasının teveccühünü kazanan Ahmet Yesevî, onun üçüncü halifesi olmuş ve ondan aldığı manevî bir işaretle, hilafeti Abdulhâlîk Gucdevânî'ye bırakarak Yesi'ye gelmiştir. Ahmet Yesevî'nin, Yesi'ye hangi tarihte geldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁴

Ahmet Yesevî, sünnet-i nebeviyeye son derece bağlı idi. Onun bu bağlılığını gösteren bir rivayete göre Ahmet Yesevî, Yesi'de, altmış üç yaşında iken, dergâhının avlusuna açılan bir merdiven ve buna bağlı bir dehlizle ulaşılan ve halvethâne olarak kullandığı bir yeraltı mescidi yaptırmış ve vefatına kadar bu mescitte ibadet ve riyazet ile meşgul olmuştur. Onun bu hücrede ne kadar kaldığı belli değildir, fakat vefat tarihine kadar buradan çıkmadığı ve hücrede vefat ettiği muhakkaktır. Yeraltında uzun süre halvet yaşadığı bu hücrenin kalıntıları, bugün hala muhafaza edilmektedir.⁵

Ahmet Yesevî, bir rivayete göre toplam 73 yıl⁶, Fuat Köprülü'ye göre ise 120 yıl yaşamıştır. Bu rivayetler ışığında Köprülü onun, (m.1166)'da Yesi şehrinde

² Köprülü, *a.g.e.*, s. 49–51.

³ Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi Dergisi*, Aralık, 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 112.

⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 57–58.

⁵ Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, II. Baskı, Ankara, 1991, s.13.

⁶ Kenjetay, *a.g.m.*, s. 112.

vefat ettiği kanaatindedir.⁷ Ahmet Yaşar Ocak da aynı düşüncededir.⁸ Esad Coşan ise, onun 125 yıl yaşadığını belirtmektedir.⁹ Tahta kaşık ve kepçe gibi araç-gereçler yontup satarak geçimini sağlayan Yesevî, “Yesevî” lakabını Yesi şehrinden almıştır. Böylece “Yesi” adı Türk âleminde unutulmaz bir ad olmuş ve Ahmet Yesevî, bu isimle ölümsüzleşmiştir. Ahmet Yesevî’nin İbrahim adında bir oğlu olmuşsa da babası hayatta iken ölmüştür. Onun Gevher Şehnas veya Gevher Hoşnas adında bir kızı olmuş ve soyu da bu kızından devam etmiştir.¹⁰

Rivayete göre vefatından sonra da kerametleri devam eden Ahmet Yesevî, kendisinden iki asır sonra yaşayan Timur’un (ö. 807/1405) rüyasına girmiş ve Buharâ’nın fethini müjdelemiştir. Bu işaret ile Buhara üzerine sefere çıkan Timur, zafere ulaştıktan sonra manevî bir şükran hissi ile Ahmet Yesevî’yi ziyaret için Yesi’ye gelmiştir. Ahmet Yesevî’nin mütevazı kabrini ziyaret eden Emir Timur, yanında bulunanlardan Mevlânâ Abdullah Sadr’ı, Ahmet Yesevî’ye ait kabrin üzerine bir türbe yapımıyla görevlendirmiş ve türbe yapımına ilişkin bazı ölçüleri bizzat kendisi belirlemiştir. Türkistan’ın en ünlü mimarı Hoca Hüseyin Şirâzî tarafından külliyeinin inşasına başlanmıştır. Bu olay, Timur’un Ahmet Yesevî’ye duyduğu saygı ve onun manevî tasarrufuna olan inancını göstermektedir. Devrin mimarî şaheserlerinden olan türbenin yapımı iki yılda tamamlanmıştır. Yapı; türbe, mescit, dergâh, mutfak ve diğer hizmet binaları ile beraber büyük bir külliye hâlidir.¹¹

2- Menkıbevî Kişiliği

Ahmet Yesevî, Sayram’da doğduğu günden itibaren bir takım kerametleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. O, daha küçük yaşlardan itibaren Hızır (a.s)’ın delaletine mazhar olmuştur. İlk eğitimini babası Şeyh İbrahim’den almıştır. Menkıbeye göre, babası öldükten sonra, ashabın ileri gelenlerinden olan Arslan

⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s. 59–60.

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 1996, s. 31.

⁹ M. Esad Coşan, “Ahmed-i Yesevî Hazretleri”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 43.

¹⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹ Köprülü *a.g.e.*, s. 64–68.

Baba, Sayram'a gelip Ahmet Yesevî'yi irşad etmiştir. Yine bir başka rivayete göre, Arslan Baba, dört yüz veya yedi yüz yıl yaşamıştır. Hz. Peygamber'in gazalarının birinde ashaptan bazıları aç kalarak peygambere gelip, yiyecek istemişlerdir. Hz. Peygamber'in duası ile Cebrail (a.s) bir tabak hurma getirmiş, fakat hurmalardan bir tanesi yere düşmüş. Cebrail (a.s) "Bu hurma sizin ümmetinizden Ahmet Yesevî adlı birinin emanetidir" demiş. Bu vazifeyi Arslan Baba üstlenmiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber, hurma tanesini Arslan Baba'nın ağzına koymuş ve hurma üzerinde bir perde oluşmuş. Ahmet Yesevî'yi nasıl bulacağına dair talimatlar alan Arslan Baba, vazifeyi yerine getirmek için vakti gelince Yesi'ye gelmiş ve vazifesini yerine getirdikten bir yıl sonra vefat etmiştir.¹²

Zamanla şöhreti yayılan Ahmet Yesevî, kerametleri ile önce kendi yakınları arasında tanınmıştır. O dönemde vuku bulan şu olay onun şöhretini tüm Türkistan'a yaymıştır: Devrinde yaşayan, Yesevî adlı bir hükümdar yaşıyordu, ava meraklı olan hükümdar bir avından eli boş dönünce dağın kaldırılması için talimat vermiş, fakat gelen bütün velilerin gücü buna yetmemiştir. Bunun üzerine daha küçük olmasına rağmen Ahmet Yesevî çağrılmış ve Ahmet Yesevî'nin kerameti, bütün velileri hayretler içinde bırakarak dağı ortadan kaldırmıştır. Yine bir ekmekle oradaki tüm insanlar doymuştur. Bu olay üzerine hükümdar Ahmet'ten kendi adının kıyamete kadar anılmasını talep etmiş, o da, "Öyleyse her kim ki bizim adımızı anarsa senin adıyla ansın"¹³ diyerek, o günden beri Ahmet adıyla birlikte Yesevî lâkabı da zikredilmiştir.

Ahmet Yesevî, Yesi'de eğitim ve öğretimle meşgul olurken, müritlerinin sayısı her geçen gün artmış ve onun şöhreti Türkistan sınırlarını aşmıştır. Yine rivayete göre, Ahmet Yesevî'nin bir öküzü var imiş. Yonttuğu kepçe ve kaşıkları heybenin içine koyar ve onu salıverirmiş. O öküz akşama kadar gezer ve akşam geri dönermiş. Heybeden kepçe veya kaşık alanlar, parasını heybeye koyarlarmış. Her

¹² Köprülü *a.g.e.*, s. 22.

¹³ Köprülü *a.g.e.*, s. 24.

kim ki parasını koymaz ise; öküz, parayı heybeye koyana kadar o kişinin peşinden ayrılmazmış.¹⁴

Ahmet Yesevî'nin şöhreti arttıkça istemeyenleri, rakipleri de artmıştır. Güya örtüsüz kadınlar da onun zikir meclisine erkeklerle birlikte katılıyormuş. Bu durumu kontrol için âlimler, müfettişler göndermişler. Sonuçta iftira olduğu anlaşılan bu olay sonunda da Ahmet Yesevî, bu iftiracılara kerametleri ile büyük dersler vermiştir.¹⁵

Daha çocuk yaşlarda Hz Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olarak yaşayan Ahmet Yesevî, Peygamberimiz altmış üç yaşında vefat ettiği için, o yaşa geldiklerinde tekkenin bir tarafına içine merdivenle inilerek girilen bir çilehane yaptırmış ve kalan ömrünü burada ibadetle tamamlamıştır. Onun ne zaman vefat ettiği konusunda farklı rivayetler vardır. Bunlar arasında bir rivayete göre yüz yirmi, bir rivayete göre yüz otuz üç, bir başka rivayete göre ise; yüz yirmi beş yıl yaşamıştır.¹⁶

B. HOCALARI

1- Arslan Baba

Arslan Baba hakkında menkıbeler dışında bilgi edinebileceğimiz tarihî vesikalara sahip değiliz. Bir rivayete göre onun, Otrarlı bir Türk dervişi olduğu sanılmaktadır.¹⁷ Bir iddiaya göre ise Arslan Baba siyah tenli bir Arap idi.¹⁸ Ocak, onun bir Melâmeti-Kalenderî olabileceğini belirtmekte ve bu tespitini de bu bölgenin kendilerini “Kalenderî” olarak niteleyen birçok Baba lakaplı sûfilerle dolu olmasına bağlamaktadır.¹⁹ Menkıbeye göre Arslan Baba, ashabın ileri gelenlerindedir, dört yüz sene veya yedi yüz sene yaşadığına dâir rivayetler bulunmaktadır. Arslan Baba'nın, Türkistan'a gelerek Ahmet Yesevî'yi irşat etmesi bir manevî işarete dayanmaktadır. O, üzerine aldığı vazifeyi yerine getirdikten sonra ertesi yıl vefat

¹⁴ Köprülü *a.g.e.*, s. 26.

¹⁵ Köprülü, *a.g.e.*, s. 26–27.

¹⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s. 21–31.

¹⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s. 22–51.

¹⁸ M. Serhan, Tayşi, “Ahmed-i Yesevî”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 54.

¹⁹ Ocak, *a.g.e.*, s. 37.

etmiştir. *Dîvân-ı Hikmet*'te “kabizül ervah'ın onun canını aldığı, hurilerin ipekten kefen biçtikleri, yetmiş bin meleğin ağlayarak gelip onu cennete götürdükleri” anlatılır.²⁰

Bir görüşe göre de Ahmet Yesevî yirmi üç yaşında iken, o vefat etmiş, Ahmet Yesevî kendisine, on altı yıl hizmet etmiş ve Otrar'a defnedilmiştir.²¹

Netice olarak, Arslan Baba Yesevî'nin ilk öğretmeni olmuştur. Hikmetlerinde kendisinden çok faydalandığı anlaşılmaktadır. Fuat Köprülü'ye göre, Arslan Baba, Ahmet Yesevî çok küçük yaşta iken ölmüş olup, Yesevî üzerinde çok fazla bir etki bırakmamıştır.²²

2- Yusuf Hemedânî

Asıl adı Ebu Ya'kub Yusuf b. Eyyub ibn Yusuf b. el-Hasan b. Vehre olan Yusuf Hemedânî, Hemedân ahalisinde, Büzencird kasabasında, h. 440 veya 441/ m. 1049 tarihinde doğmuştur. Hicri 460/1068 tarihinden sonra Bağdat'a geçerek Şeyh Ebu İshak Şirazi'ye (ö. 476/1083) intisap etmiştir.²³ Yusuf Hemedânî, hadis, fıkıh usulü, hilaf ve nazar ilimlerinde ileri seviyede bir bilim adamı idi. İsfahan ve Semerkant'ta uzun süre hadis tahsil etmiş, Nizamiye medresesi gibi önemli bir yerde ders verecek kadar kariyer elde etmiştir. Sufiyane mizacının şevkiyle ilim yolunu bırakmış ve Şeyh Ebu Ali Farmedî'den (ö. 478/1085) el almıştır. Rivayete göre bu zat İmam-ı Gazalî'nin de şeyhi idi.²⁴ Hemedânî sünî itikada sıkı sıkıya bağlı, hanefi mezhebini benimsemiş bir zât olup, ömrünü Allah yolunda harcayan büyük bir müridtir. İslâm'ı yaymak için il il dolaşmış ve halkı irşada çalışmıştır.²⁵ Buhara'da

²⁰ Yesevî, *a.g.e*, Hikmet II/16.

²¹ Kenjetay, *a.g.m*, s. 115.

²² Köprülü, *a.g.e*, s. 51.

²³ Köprülü, *a.g.e*, s. 53.

²⁴ Ethem Cebecioğlu, “Hoca Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 141–219.

²⁵ Osman Türer, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 219–241.

bulunmuş ve muhtemelen de burada Ahmet Yesevî ile görüşmüş ve Yesevî, kendisine intisab ederek üçüncü halifesi olma şerefine ermiştir.²⁶

Hemedânî, rivayete göre her ayın başında Semerkand mollalarını çağırarak onlarla şeriat sohbetleri yapmıştır. Ayrıca ağrı ve yaralar için ilaçlar yapmış, herkesin derdine derman olmaya çalışmıştır. Türk ve Tacik köylülere İslâm dinînin esaslarını öğretmiştir.²⁷

Yusuf Hemedânî, uzun boylu, uzun kumral sakallı, zayıf bir yapıya sahip, daima yamalı elbiseler giyer, dünya malına ve işlerine önem vermez, devlet büyüklerinin yanına gitmezmiş. Hatta bir defasında Sultan Sencer (ö. 551/1157) bir mektupla ona tazim ve tekrimlerini bildirmiş, tekkenin dervişleri için elli bin altın göndermiştir. Ayrıca, Ashab-ı Kirâm'ın yolundan ayrılmayan bu büyük şeyhin hayat tarzını bildirmelerini istemiş ve şeyhten kendisi için âcizane “*fatiha*” niyaz etmiştir. Yusuf Hemedânî, Farsça konuşur, Türkçe bilmezmiş. Yetmiş beş yaşından sonra evlenmiş ve hanımı kendisinden kırk gün önce vefat etmiştir. Hz. Hızır daima yoldaşı olmuştur. Hıristiyanların, putperestlerin evine gider, onlara İslâm'ı tebliğ edermiş. Hep tatlı dilli olmuş, fakirlere daha yakın durmuştur. Rivayete göre, Herat'tan Merv'e dönerken h. 534 / m.1140 yılında Merv ile Herat arasındaki Bâmiyin kasabasında vefat etmiştir.²⁸

Ahmet Yesevî'nin yetişmesi sadece bu iki isimle sınırlı değildir. Hikmetlerinde İbrâhim Ethem (ö. 161/777), Şakîk-i Belhî (ö. 194/809), Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/816), Bâyezid-i Bistâmî (ö. 261/875), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/921), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ve Şiblî (ö. 334/945) gibi mutasavvıflardan etkilendiği, böylece zengin bir muhteva kazandığı görülmektedir.²⁹

Kendisinden sonra sırası ile Abdullah Berkî (ö. 555, / 1160–61) ve Hasan Andakî (ö. 552 /1157) ve Ahmet Yesevî halifelige geçmiş; Ahmet Yesevî, bir süre bu

²⁶ Köprülü *a.g.e.*, s. 51–53.

²⁷ Köprülü *a.g.e.*, s. 56.

²⁸ Köprülü *a.g.e.*, s.53–56.

²⁹ Kadir Özköse, “Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi Dergisi*, Ocak-Haziran, 2006, yıl: 7, sayı: 16, s. 16.

görevi yerine getirdikten sonra rivayete göre Hocası Yusuf Hemedânî'nin bir işaretini ile yerini Abdulhalik Gucevani'ye bırakmıştır.³⁰

C. TÜRBESİ

Ahmet Yesevî'nin türbesinin yapımı ile ilgili bir rivayet, Türk tarihî yönünden önemli bir boyutu ortaya sermektedir. Buna göre, vefatından sonra da kerametleri devam eden Ahmet Yesevî, kendisinden iki asır sonra yaşayan Timur'un rüyasına girmiş Buharâ'nın fethini müjdelemiştir. Bu işaret üzerine Buhara üzerine sefere çıkan Timur (ö.h/1336m/1405), zafere ulaştıktan sonra manevî bir şükran hissi ile Ahmet Yesevî'yi ziyaret için Yesi'ye gelir. H. 1396 yılı Eylül'ünde Ahmet Yesevî'nin mütevazı kabrini ziyaret etmiş ve yanında bulunanlardan Mevlânâ Abdullah Sadr'ı, Ahmet Yesevî'ye ait kabrin üzerine bir türbe yapımıyla görevlendirmiştir. O dönem Türkistan'ın en ünlü mimarı Hüseyin Şirâzî tarafından külliye'nin inşasına başlanmıştır. Devrin mimarî şaheserlerinden olan türbenin yapımı iki yılda tamamlanmış, yapı yine Emir Timur'un direktifi ile türbeye eklenen mescit, dergâh, mutfak ve diğer hizmet binaları ile beraber büyük bir külliye hâlini almıştır. Bu muazzam eserin tamamlanmasından sonra ziyarete gelen Emir Timur, Yesi kentinin yoksullarının ihtiyaçlarına harcanılmak üzere önemli miktarda infakta bulunmuş, ayrıca türbenin ve müstemilatındaki dergâhın ihtiyaçları için de türbeyi çepeçevre kuşatan geniş bir araziye ve Türkistan'daki sulama kanallarının gelirlerini vakfiye olarak tespit etmiştir.³¹

Sovyetler Birliği yönetimi altındaki yıllarda Türkistan'daki Ahmet Yesevî Külliyesi'nin, Türkistan'ın çeşitli yerlerinden gelen Türk boylarından Müslümanlar nezdindeki itibarı -bu uğurda çok gayret edilmesine rağmen- yok edilememiştir. Ahmet Yesevî'nin manevî otoritesini yıkamayan Rus yönetimi, onun türbesinin de bulunduğu külliye'yi "Kültür-park" adı altında bir müze haline getirip dinî maksatlı ziyareti ve dergâhta herhangi bir şekilde ibadet edilmesini yasaklamasına rağmen, Türkistan Müslümanları, külliye'yi aslına uygun olarak yaşatma azmini sürdürmüşlerdir.

³⁰ Köprülü *a.g.e.*, s. 58.

³¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 64-68.

Bu arada dergâh içinde yer alan tarihî kıymete haiz birçok eşya da başta Leningard (yeniden Petersburg adı verilmiştir) Hermitage müzesi olmak üzere değişik müzelere dağıtılmıştır. Türbe içinde yer alan ve yedi ayrı metalin alaşımından dökülmüş olan iki ton ağırlığındaki ve üç bin litre su alma kapasitesindeki döküm kazan bizzat Stalin'in emriyle 1934 yılında götürüldüğü bir sergiden getirilmeyerek Leningrad Hermitage müzesine konmuştur. Son dönemde Kazakistan makamlarının gayreti ile türbeye ait tarihî materyalin iadesi sağlanmış ve bu arada döküm kazan da 18 Eylül 1989 tarihinde yeniden türbedeki yerini almıştır.

Son birkaç yıl içinde sağlanan kolaylıklar sonunda Ahmet Yesevî Türbesi'nin aslî maksadına uygun bir ziyaretgâh olarak yeniden ihyası yolunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmını yerine getirmeyi Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı taahhüt etmiş ve 1993 yılı başında Vakıflar Genel Müdürlüğü yenileme çalışmasını fiilen başlatmıştır.

D. EVLADI VE AİLESİ

Ahmet Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu olduğu ve onun da Ahmet Yesevî daha hayatta iken öldüğü tahmin edilmektedir. Ayrıca Gevher Hoşnâz veya Gevher Şehnâz adında bir kızı vardı ve soyundan gelenler de bunun soyundan gelmişlerdir. Bunlardan bir kaçının ismi şudur: Semerkand'da Şeyh Zekeriyâ, Üsküplü şâir Ata ve Evliya Çelebi'dir. Yine XVI. asırda Semerkand'da Sadr-ı Âlem Şeyh, Ejderhan'da Baba Şeyh, Kurkan'da Şeyh Muhammed Dem Tîz b. Hoca Ahmet Yesevî onun soyundan gelmişlerdir. XVII. asırdan sonra Ahmet Yesevî'nin soyundan geldiğini iddia eden sadece Hoca Hâfız Ahmet Yesevî Nakşibendi isminde bir mutasavvıftır. Bu tablo Ahmet Yesevî etkisinin yüzyıllar boyu nasıl kendisini gösterdiğinin bir göstergesidir.³²

E. YESİ'NİN GÜNÜMÜZDEKİ KONUMU

Yesi, bugünkü ismiyle Türkistan şehri Taşkent demir yolu üstünde küçük bir Türk şehridir. Asya'nın çeşitli hanedanlarına bağlı kaldıktan sonra bir süre

³² Köprülü, *a.g.e.*, s. 63-64.

Kazakların merkezi olmuş ve 1864'te Rusların eline geçmiştir. Ahmet Yesevî'nin türbesi olan Camii Hazret, Rus bombardımanının acı hatırasını hala üzerinde taşımaktadır. 1900'lü yılların başında beş bin kadar nüfusu vardır. Bu küçük şehir tarihte olduğu gibi günümüzde de mukaddes nüfuzunu hala taşımaktadır. Türkistan'ın birçok yerinden Yesevî'nin kabrini ziyaret için insanlar akın akın gelmektedir. Bilhassa Zilhicce'nin onunda bu ziyaretler törene dönüşür. Mevcut inanca göre Ahmet Yesevî'nin kabrini ziyaret hac sevabından üstündür. Hatta öyle ki zengin Kırgız Kazaklar kışın öldükleri vakit onları hemen gömmez, cenazeyi bir keçeğe veya bir beze sararak bir ağaca asmak suretiyle ilkbaharın gelmesini beklerler. İlkbahar gelir gelmez cenazelerini alır, Ahmet Yesevî'nin mezarı civarına gömmek için Yesi'ye giderler. Bazı zenginlerin daha hayatlarındayken türbe etrafından toprak satın aldıkları ve öldükleri zaman oraya gömüldükleri bilinmektedir. Bütün bunlar Yesi'nin tarihte ve günümüzde büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.³³

F. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Ahmet Yesevî'nin şiirleri yüksek sanat seviyesinden uzak, ancak öğretici içeriklidir. Bu manzumeler tesirlerini yazarın inanış ve söyleyişindeki samimiliğinden almıştır. Bu sebeple içerisinde saf, samimi ve derunî bir lirizm ile harmanlanmış manzumeler de vardır. Şiirlerinde, tasavvufî şiirlerde görülen cezbe anında söylenmiş ifadeler görülmez.³⁴

Ahmet Yesevî, İslâmî ilimleri ve İran edebiyatını çok iyi bilen birisi olmasına rağmen yerinde bir düşünüşle hikmetlerini daima çevresinin hazmedebileceği ölçüde söylemiş ve hiçbir zaman dinî-ahlâkî öğütler veren bir Müslüman hüviyetinden uzaklaşmamıştır. Hayatının çoğunu ilim merkezlerinde tahsil görmekle geçiren Yesevî, çevresindeki insanların anlayacağı bir dil kullanarak onların zevklerine hitabetmiş ve o günün gözde yazım şekli aruz veznini kullanmamıştır. Yesevî'nin amacı kendisini ispatlamak değil, halkın anlayabileceği bir üslupla halkın dinî

³³ Köprülü, *a.g.e.*, s. 69–71.

³⁴ Nihat Sami, Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihî*, İstanbul, 1997, c. I / 276.

ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Yine hikmetlerini o dönemde sevilen bir yöntem olan yedili ve on ikili üslupla yazmış olması, Ahmet Yesevî'nin amacının halkın taleplerini karşılamak olduğunun göstergesidir.³⁵

G. TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ

Ahmet Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi sadece yazmış olduğu manzumelerden ileri gelmemektedir. Onun asıl önemi, İslâmîyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı dönemlerde Türkler arasında ilk defa bir tasavvuf cereyanı vücuda getirerek insanlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasından ileri gelmektedir. Yesevî'den önce Türkler arasında tasavvufla ilgilenenler olmasına rağmen onlar, İslâm merkezlerinde unutulup gitmişler, hiç biri kendilerinden sonra kuvvetli bir etki bırakamamıştır. Hâlbuki Ahmet Yesevî, şahsiyetiyle Türkler arasında asırlarca yaşayan ve tesis edilmiş olan ilk tarikatı kurmayı başarmıştır. Bu sebeple İslâmîyet'le yeni tanışan ve inceliklerinden bir şey anlamayan çevrede, o çevrenin dili ile dinî ve ahlâkî esasları telkin eden tasavvuf akımının başarısı yadırganacak bir şey değildir.³⁶

“Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise; Yesevî sayesinde Türkler, İslâm dünyasında ve özellikle Orta Asya'da bulunan bir takım bâtil düşüncelerden korunarak Ehl-i sünnet itikadına bağlı bir İslâm geleneğini benimsemişlerdir.”³⁷

Yesevî'nin asla unutulmaması gereken bir başka önemli özelliği de Türk dilinin gelişmesindeki rolü olmuştur. O dönemde Arapça ve Farsça ilim dili olmasına ve kendisinin de bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen irşad faaliyetlerinde Türk dilini özellikle tercih etmiştir. Kısaca Ahmet Yesevî, özde ne kadar İslâmî ise şekilde ve dilde de o derece millî bir kimliğe sahiptir.³⁸

³⁵ Köprülü, *a.g.e.*, s. 124.

³⁶ Köprülü *a.g.e.*, s. 96, 97; Türer, *a.g.m.*, s. 227.

³⁷ Türer, *a.g.m.*, s. 224.

³⁸ Türer, *a.g.m.*, s. 224.

H. HALİFELERİ

Ahmet Yesevî'nin ilk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata (ö. 594 / 1197) olmuştur. Mansur Ata vefat edince yerine Abdulmelik Ata, o, Hakk'ın rahmetine kavuşunca da yerine oğlu Tac Hoca (ö. 596 /1199–1200), ondan sonra da oğlu Zengi Ata (ö. 615/1218–19) irşad makamına geçmiştir ki, bu, meşhur Zengi Ata'nın babasıdır. İkinci halifesi ise, Harezmlî Sait Ata'dır. Üçüncü halifesi Ahmet Yesevî tarzındaki hikmetleri ile meşhur Süleyman Hâkim Ata (ö. 582/1186-87)'dir.³⁹ Süleyman Hâkim Ata, Ahmet Yesevî'nin Türkler arasında tanınmış en meşhur halifesidir. Rivayete göre 582/1186-87'de vefat ederek Ak-kurgan'da defnedilmiştir.⁴⁰

Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş-ı Velî, Şeyh Lokman-ı Pârende'nin öğrencisi, Lokman-ı Pârende ise Ahmet Yesevî'nin ünlü bir halifesidir. Doğrudan görüşmesi mümkün olmayan Hacı Bektaş-ı Velî'nin Ahmet Yesevî'den feyz aldığı konusunda kaynaklar ittifak halindedir. Yine Tapduk Emre ve Emir Çin Osman'ın da Ahmet Yesevî'nin halifesi olduğuna dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır.⁴¹

1- *Yesevî Dervişlerinin Anadolu'ya Gelişi*

Ahmet Yesevî'nin soyundan gelen ve İslâm dünyasının değişik yerlerinde yaşadıkları ve irşad faaliyetinde buldukları kaydedilen tasavvuf âlimlerinden bir kısmı şunlardır: Semerkand âlimlerinden Sadr-ı Âlem Şeyh, Ejderhan yakınlarında katledilen Baba Şeyh, Bağdat-Kazvin arasındaki Gürgen'de yaşayan Şeyh Muhammed Dem Tiz bin Ahmet Yesevî, Keşmir'de medfun bulunan Hoca Hafız Ahmet Yesevî en-Nakşibendi isimlerine rastlanmaktadır. Bu kişilerin Ahmet

³⁹ Süleyman Hâkim Ata; Ahmet Yesevî'nin en tanınmış halifesidir. Harezm'de oturur ve etrafındaki halkı irşad ederdi. Yesevî'nin diğer halifelerinin birçoğundan önce ölmüşse de uzun bir süre irşad makamında kaldı ve tarikat mensuplarını etrafında topladı. Zevcesi, hükümdar buğra han'ın kızı Anber Ana idi.

⁴⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 73–74.

⁴¹ Ali Aktan, "Kühü'l-Ahbar'a Göre Hoca Ahmet Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri", *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1993, s. 66.

Yesevî'nin kızı Gevher Şehnaz'dan gelen bir soy kütüğüne sahip olmaları muhtemeldir.⁴²

Ünlü Osmanlı gezgini Evliya Çelebi de Hoca Ahmet Yesevî'nin soyundan geldiğini seyahatnamesinde belirtmiştir. Evliya Çelebi, ayrıca gezdiği yerlerde rastladığı Yesevî dervişlerine ait makamları da eserinde kaydetmiştir. Bu derviş-gaziler arasında Deliorman'daki Demirci Baba, Niyazabad'daki Avşar Baba, Merzifon'daki Pîr Dede, Karadeniz kenarında Batova'daki Akyazılı, Bursa'daki Geyikli Baba, Abdal Musa, İstanbul Unkapanı'ndaki Horoz Dede, Bozok Sancağı Yozgat'taki Emir Çin Osman, Tokat merkezindeki Gaj-Gaj Dede ve Zile ilçesindeki Şeyh Nusret Evliya Çelebi'nin tesbit edebildiği Yesevî dervişleridir. Ancak bunlardan hiçbirisi Nevşehir'de yerleşen Hacı Bektaş Veli kadar ün kazanmamıştır. Rumeli'nin fethinin manevî öncüsü olan ve türbesi Silistre'de bulunan Sarı Saltık da bir Yesevî dervişidir.⁴³

Yesevîyye tarikatı, önce Seyhun nehri havzasında Taşkent ve çevresinde yerleştikten sonra, Aral gölünün güneyindeki Harezmi bölgesine ve aynı zamanda Seyhun ile Ceyhun nehrinin sınırlarını çizdiği Mâveraünnehir'de geniş bir kitleye yayılmıştır. Diğer taraftan Türkistan'ın kuzeybatı bozkırlarından Kıpçak lehçesinin hâkim olduğu İdil-Ural bölgesine uzanan Yesevîyye tarikatı, Pîr-i Türkistan'ın işareti ile yola çıkan dervişleri tarafından Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya kadar ulaşmıştır. Tarihî gelişim sonucu Nakşibendiyye tarikatının daha yaygın hâle geldiği XV-XVI. yüzyıllara kadar Türkistan ve Horasan'ın hemen her yerinde hatta Keşmir, Kâbil, İstanbul, Temeşvar ve Hicaz'da Yesevî dervişlerine rastlanmaktaydı.

Ahmet Yesevî'nin esaslarını belirlediği Yesevîyye tarikatı, daha sonra Türkistan ve Anadolu'da gelişecek olan Nakşibendiyye gibi diğer büyük tasavvuf ekollerini de derinden etkilemiştir. Nakşibendiyye tarikatının, Ahmet Yesevî ile irtibatı Muhammed Bahaüddin Buhârî veya kısaca "Şâh-ı Nakşibend" nâmı ile tanınan tarikatın Pîrinin Yesevî şeyhlerinden "Kasem Şeyh" ve "Halil Ata" ile bir süre birlikte olarak feyz almasına dayanır. Şah-ı Nakşibend'in devrin hükümdarı olan

⁴² Köprülü *a.g.e.*, s. 62.

⁴³ Köprülü *a.g.e.*, s. 37- 45.

Halil Ata'nın yanında zahiren hükümdarın hizmetinde geçen altı yıl boyunca feyz ve sülûk yolunda büyük mesafeler katettiği kendilerinden rivayet edilmiştir.⁴⁴ Şah-ı Nakşbend'den sonra Nakşbendiyye tarikatı, Türkistan Türkleri arasında çok yayılmış, daha önce gelişen Yesevîyye tarikatının nüfuz sahasını bir anlamda daraltmıştır. Ancak genel çizgileriyle aralarında büyük farklılıklar bulunmayan bu tarikatlardan Nakşbendiyye'nin bütün Orta Asya ve daha sonra Afganistan, Hindistan, Kazan, Orta Doğu ve nihayet Anadolu'da çok geniş bir coğrafyada yayılıp benimsenmesi Yesevî dervişlerinin daha önceden bu iklimlerde yaptıkları faaliyete bağlı olarak kolaylaşmıştır.

İ. ESERLERİ

1- *Dîvân-ı Hikmet*

Lügatte “hikmet” kelimesi; yüksek bilgi, ahlâkî söz, öğüt verici söz, kısa ve öğretici ahlâkî söz ve mesel anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise; amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim demektir. İnsanın, gücü oranında, dış âlemdeki nesnelere hakikatini olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesinden bahseden ilme de denilmektedir. Bu ilim, tabiî, riyazî ve ilahî olmak üzere üçe ayrılır.⁴⁵

Türk tasavvuf geleneğinde, tasavvufî şiirlere de hikmet adı verilmektedir. Anadolu geleneğinde bu tarz manzûmelere “ilahî” denilmekle birlikte, şark Türklerinde bu tür yazılara “hikmet” denilmektedir. Bu sebeple Ahmet Yesevî'nin bu eserine “hikmet” adının daha sonraları verildiği söylenebilir. Zaten elimizdeki en eski *Dîvân-ı Hikmet* nüshası, XVI-XVII. asra aittir. Bilinen bir gerçekte, Ahmet Yesevî'nin halk edebiyatından alınma şekillerle hikmetler yazdığı ve ondan sonra bu tarzda manzumeler yazmanın Yesevî dervişler arasında âdeti bir âdet hâlini aldığıdır. Bu yönde şunları diyebiliriz: Ahmet Yesevî'nin eseri olan *Dîvân-ı Hikmet*, asırlar boyunca kaybolmuş ve yıllar sonra gelen halifeleri bu timsalde beyitler yazmış ve bu

⁴⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 360.

beyitleri de Ahmet Yesevî'ye atfetmişlerdir.⁴⁶ Farklı *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının varlığı bizi bu kanaate götürmektedir. Zira nüshalar, muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar göstermektedir. Bu da *Dîvân-ı Hikmet*'in farklı zamanlarda, değişik şahıslar tarafından yazıldığını göstermektedir.⁴⁷ Fakat her ne kadar sonradan kaleme alınmış olsalar da, Ahmet Yesevî'nin ruhunu ve düşüncelerini yansıtmaktadırlar. Çünkü Ahmet Yesevî'nin takipçilerinden bahsederken, ondan asırlarca sonra bile yine aynı şekil, eda ve ruh ile hikmetler yazıldığı görülecektir. Köprülü, bu durumun sadece Ahmet Yesevî'nin takipçilerine has bir şey olmadığını, halk vezni ve şekilleri ile yazılan tasavvuf edebiyatında, bu durumun asırlarca devam ettiğini belirtir.⁴⁸

Dîvân-ı Hikmet'te şiirler, dil, vezin ve şekil gibi dış unsurları bakımından, daha çok, halk şiirinin tarihî-an'anavi ifadesine uygundur. Dili sade ve doğal bir halk Türkçesidir. Aruzla söylenmiş olanları da bulunmakla beraber bu şiirlerde çoğu 4 + 3 = 7'li ve 4 + 4 + 4 = 12'li hece vezinleri kullanılmıştır. 12'li hece vezninin aynı asırlar Orta Asya Türkçesi'nde bir millî vezin sevgisi kazandığı düşünülürse Yesevî'nin halka sesleniş bakımından ne kadar yerli bir millî ifade kullandığı ortaya çıkar.⁴⁹ Aynı manzumeler, şekil bakımından yine ve daha çok Türk şiirinin karakteristik dörtlükleriyle söylenmiştir: Hikmetler, bu dörtlüklerin belirli bir kafiyelenişle arka arkaya sıralanması suretinde şekillenmiştir. Bu şekil, tarihî ananevî destan şeklidir. Hikmetlerde kullanılan kafiyeler de halk şiirinin karakteristik yarım kafiyeleridir ve çok kere rediflidirler.⁵⁰

Şiirlerin iç âleminde daha sonraki tasavvuf şiirlerinde görülen taşkınlıklar ve cezbe anında söylenmiş, anlaşılması zor ifadeler görülmez. Ahmet Yesevî, yerinde bir düşünüşle hikmetlerini her zaman etrafındakilerin anlayabileceği ölçüde tartarak söylemiş, çoğu kez dinî-ahlâkî öğütler veren bir Müslüman din adamı hüviyetine sahip olmuştur.

⁴⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s. 101–107

⁴⁷ Yesevî, *a.g.e.*, s. 33–34.

⁴⁸ Köprülü, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁹ Banarlı, *a.g.e.*, I/280.

⁵⁰ Banarlı, *a.g.e.*, I/ 282.

a- Divan-ı Hikmet Nüshaları

Mevcut *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının hiç biri tam ve güvenilir bir nüsha değildir. Mevcuttaki en eski yazma nüsha, XVI. veya XVII. yüzyıla aittir.⁵¹ *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının muhteva ve dil bakımından farklılıklar arz etmesi bunların değişik zamanlarda ve değişik yerlerde Yesevî dervişleri tarafından meydana getirildiğini göstermektedir. Ancak kime ait olursa olsun, hikmetlerin Ahmet Yesevî'nin düşünce dünyasını yansıttığı kesin ve önemlidir.

Dîvân-ı Hikmet'in yazma nüshaları:

- a. İstanbul Üniv. Türkiyat araştırmaları enstitüsü yazmaları, no: 2497
- b. Ahmet Caferoğlu müşhası.
- c. Emel Esin Nüshası.
- d. Manchester, The John Rylands Universty Library, no: 67
- e. İstanbul Üniv. Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, no: 3898
- f. Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Manzum, no: 16
- g. Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Manzum, no: 17
- h. Konya, Mevlânâ Müzesi, no: 2583
- i. Konya, Mevlânâ Müzesi, no: 2460
- j. Türk Dil Kurumu Nüshası⁵²

Ayrıca son dönemlerde basma tekniği ile basılan *Dîvân-ı Hikmet* nüshaları bulunmaktadır. Bunlar;

1. H. 1295, Kazan Baskısı
2. H. 1314, Taşkend Baskısı
3. H. 1299, İstanbul Baskısı⁵³

⁵¹ Yesevî, *a.g.e.*, s. 40.

⁵² Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 41-42. ; Özköse, *a.g.m.*, s. 304.

⁵³ Yesevî, *a.g.e.*, s. 42.

b- Divan-ı Hikmet'in Edebî Mahiyeti

Ahmet Yesevî'nin Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu olması⁵⁴ ve kendisinden sonra birçok büyük tasavvuf şairine ilham kaynağı olacak görüşleri, onun eserinin edebî yönden derin bir tasavvuf eseri olduğunun en açık göstergesidir. Hayata dair bir takım dinî unsurlardan, dinî ve ahlâkî nasihatlerden, tasavvufun inceliklerinden bahseden şaheser bir eserdir. Dönemin edebiyat dili olan Farsçayı ve İran edebiyatını kullanmak yerine çevresindeki İslâmiyet'e yeni giren Türklerin anlayacağı dil ve üslup ile kaleme alınmış bir eserdir. Kullanılan yöntem ve dil Yesevî'nin asıl amacının dönemin saf ve cahil insanını eğitmek ve onlara basit de olsa İslâm'ı doğru anlatmaktır. Yesevî'nin günümüze kadar gelen etkilerine bakınca uyguladığı metodun ne kadar isabetli bir metot olduğunu görmekteyiz.

2- Fakr-Nâme

Fakr-nâme'ler; fakrı, fakrın önem ve makamlarını belirten didaktik eserlerdir. Bunlar müstakil birer eser şeklinde olabildiği gibi, çeşitli tasavvuf ve tabakat kitaplarında bölüm veya mevzu olarak da geçmektedir. Fakr-nâmeler'in esas konusunu teşkil eden fakr, tasavvufta tarikate yeni giren *sâlik*'ten istenen, azla yetinerek dünya nimetlerini hiçe sayması, nefesine düşkün olmaması, mütevazi olması, dünya ile ilgiyi keserek Allah'tan gayriyi düşünmemesi, kendinî yalnız O'na vermesidir. Seyri-süluktaki mertebeleri birer birer aşarak mertebe kazanan *sâlik* için nihayet Fenafillah mertebesine ulaşmaktır.⁵⁵

Ahmet Yesevî'nin *Fakr-nâme* adıyla bilinen mensur, biraz da manzum olan bu eseri, *Divan-ı Hikmet*'in Taşkent ve bazı Kazan baskılarında da yer almaktadır,⁵⁶ ayrıca el yazması müstakil bir nüshası daha bulunmaktadır.⁵⁷

⁵⁴ İlhan Genç, "Belagat Yönünden Dîvân-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 425-445.

⁵⁵ Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-Nâme'si", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*; c. XXII, İstanbul, 1977, s. 47-48.

⁵⁶ Yesevî, *a.g.e.*, s. 45.

⁵⁷ Abdurrahman, Güzel, *Ahmet Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 2007, s.73-74.

Fakr-nâme, Dîvân-ı Hikmet'le mukayese edildiğinde üslup bakımından farklılık göstermektedir. Hikmetler'de gördüğümüz dergâhtan sokağa her insanın anlayabileceği hitabet, Fakr-name'de yalnız dervişlere seyr-ü sülukte yol göstermek için yalın ve yer yer sanatlı anlatıma rastlanan nasihatler içermektedir. *Fakr-nâme*, Ahmet Yesevî'nin dervişlerine vasiyetnamesidir.⁵⁸ Eser; Kur'ân, sünnet, İslâm tarihî ve tasavvuf kaynaklıdır ve tasavvuf anlayışını itikat, ibadet, ahlâk ve sosyal hayat olmak üzere dört mertebe üzerine bina etmektedir.⁵⁹

Konusu itibariyle, fakr'ı, önemini, makamlarını; dervişliği, dervişliğin belli başlı sistemlerinden olan dört kapı kırk makamı; fakr'ın on makam on nur, on yol, on orun'u ile altı fakr adabı, sekiz fakr makamı, yedi fakr mertebesi; sufiliği esas ve hususiyetleriyle anlatan ve bunları Hz. Peygamber'in sözlerine dayandıran bir eserdir.⁶⁰

J. AHMET YESEVÎ VE ETKİLERİ

Ahmet Yesevî'nin büyüklüğü şairliğinde değil, Türkler arasında İslâm'ı öğretme ve yayma başarısındadır. Yesevîlik, Türkler arasında ve bir Türk tarafından kurulmuş ilk tasavvufî tarikattır.⁶¹

Bu tarikat Türklüğün sadece gönül gözünü ısıtıp, ruhunu manevî zevklerle süslemekle kalmamış, Türklüğe asırlar boyu yeni hedefler ve fetihler nasip eden bir yol gösterici olarak tesirini bugüne kadar ulaştırmıştır. Ahmet Yesevî'nin Türk yurtlarında kendinden önce ve sonra benzeri görülmedik kalıcı bir tesir bırakmasında en az "hikmet"leri kadar önemli olan bir unsur da yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir tarafına gönderdiği öğrencileridir. Bu hayırlı hâlefleri her yerde Ahmet Yesevî'nin telkinleri doğrultusunda bir irşad faaliyetini sürdürerek buldukları

⁵⁸ Güzel, *a.g.e.*, s.73.

⁵⁹ Güzel, *a.g.e.*, s.75.

⁶⁰ Güzel, *a.g.e.*, s.76.

⁶¹ Müjgan Cunbur, "Geçmişlerimizi Anmanın Önemi", *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1993, s. 63.

çevrede İslâm etrafında şekillenen ortak bir inancın hâkim olmasına vesile olmuştur.⁶²

Ahmet Yesevî'nin soyundan gelen ve İslâm dünyasının değişik yerlerinde yaşadıkları ve irşad faaliyetinde buldukları kaydedilen tasavvuf âlimlerinden bir kısmı çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Bu isimleri yukarıda zikretmiştik.⁶³

K. ÜÇ HİZMET

1- Dilimize Etkisi

Ahmet Yesevî'nin eseri olan *Dîvân-ı Hikmet*, İslâmî Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'ten sonraki en eski örneğidir. Lisan ve edebî çalışmaların az bulunduğu bir dönemde hem de Türkçe ile kaleme alınmış olması pek önemlidir. Ayrıca eski halk edebiyatının birçok unsurunu kullanarak İslâm'ı millî şekil ve vezinle ifade eden ilk eserdir.⁶⁴

O dönemde Arapça ve Farsça ilim dili olmasına ve kendisinin de bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen irşad faaliyetlerinde Türk dilini özellikle tercih etmiştir. Çevresindeki Türkçe bilen ve İslâm'la yeni tanışan göçebe topluma yine onların lisanı ile hitap etmesi hem insanların İslâm'ı daha kolay hem de daha anlaşılır bir şekilde anlatmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak Türk edebiyatına eşsiz bir eser bırakmıştır.

2- İslâm'ın Yayılışına Etkisi

Ahmet Yesevî, yukarıda da belirttiğimiz gibi eserlerini Türkçe ile meydana getirmiş bir mutasavvıftır. Arapça ve Farsça dillerini anlamayan bir topluma, kendi dilleri ile hitab etmesi ile kısa zamanda İslâm'ın bu bölgede yayılmasına sebep olmuştur. Etrafında toplanan dervişleri çeşitli memleketlere göndermiş ve yanında

⁶² Ahmet Vehbi Ecer, "Ahmet Yesevî'de Dînî Tolerans ve Anadolu'da Etkileri", *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1993, s. 101.

⁶³ Yaşar Vahid Garayev, "Yesevîlik ve Türk Millî Kültürünün Tarihinde O'nun Yeri", *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1993, s. 131.

⁶⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 101–102.

tutmayarak düşüncelerinin ve dolayısı ile İslâm'ın başka diyarlarda da yayılmasına vesile olmuştur. Bugün Balkanlar'da, Anadolu'da etkilerinin bütün canlılığı ile sürüyor olması uyguladığı bu isabetli metodun bir neticesidir. Özellikle Moğol istilasından sonra sûfi tarikatlar, Orta Asya Türk toplumlarının Müslümanlaşmasında önemli bir faktör olmuşlardır.⁶⁵

3- İslamiyet'in Türk Milleti Arasında Doğru Anlatılmasına Etkisi

Ahmet Yesevî'nin yaşadığı dönemi iyi analiz etmesi, onun basit ve anlaşılır bir dil ile hikmetler söyleyerek tasavvuf ve İslâm'ın genel konularını çevresine kolaylıkla anlatmasına yardımcı olmuştur. Bu durum o dönemde ve kendisinden sonra Türk İslâm dünyasının İslâm ile doğru ve başarılı bir şekilde tanışmasına ve İslâm'ın Türkler arasında yayılmasına doğrudan katkı sağlamıştır. Yesevî, hikmetleri sayesinde millî ve dinî değerleri birleştirmiş, böylece millî değerlerine sıkı bir bağ ile bağlı olan Türklere İslâmiyet hiç de uzak gelmemiştir.

L. YESEVİLİK

1- Yesevî'den Gelen Tarikatlar

Süluk silsilesi bakımından Ahmet Yesevî'ye mensup bulunan tarikatlar başlıca ikidir: *Nakşibendiye*, *Bektaşîye*. Bunlardan başka Ahmet Yesevî'den gelmekte olan *İkaniye* gibi tarikat sayılamayacak birkaç küçük şube de bulunmaktadır. Çalışmamızda biz ilk iki isim üzerinde duracağız:

a- Nakşibendiye

Nakşibendîliğin, Ahmet Yesevî ile alakalı sayılması, tarikatın pîri Hâce Bahaüddin Nakşibend lakabıyla tanınmış Muhammed b. Muhammedü'l-Buhârî'nin, Yesevî şeyhlerinden “*Kasam Şeyh*” ve “*Halil Ata*” ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasından dolayıdır. Ahmet Yesevî, Nakşibendî tarikatının büyük Pîrleri arasında sayılmaktadır.

⁶⁵ Türer, *a.g.m.*, s. 362.

Hâce Bahaüddin Nakşibend, Kasam Şeyh ve Halil Ata vasıtasıyla Yesevîlik tesiri altında kaldığı gibi; kendisinin manevî terbiye aldığı Hâce Abdü'l-Hâlık Gücdüvânî'nin, Ahmet Yesevî'den sonra Yusuf Hemedânî'nin halifesi olması dolayısıyla da Yesevîlik tesiri altında kalmıştır.

Nitekim Ahmet Yesevî'nin mutasavvıf şahsiyeti hakkında bilgi aldığımız ve kendisine isnad edilen eserler, Nakşibendiye tarikatının kuruluşu ve XV. asırda Osmanlı memleketlerine yayılışı sonrasında vücuda getirilmiştir. Dolayısıyla da Ahmet Yesevî hakkında bilgi edindiğimiz bu eserler, Nakşibendî görüşleri çerçevesinde bir tasvir içermektedir⁶⁶.

b- Bektaşîye

Bektaşîlik, Hoca Ahmet Yesevî'den gelen ikinci büyük tarikattır. Hacı Bektaş Veli'nin Ahmet Yesevî müridi olduğu hakkındaki rivayetlere XIII. asır ve daha sonraki asırlarda teşekkül etmiş olan *Künhü'l-Ahbar* ve *Evliya Çelebi Seyehatnamesi* gibi kitaplarda rastlanmaktadır. XIII. asır zarfında teşekkül ettiği görülen Bektaşî an'anesi Ahmet Yesevî hakkında birçok bilgi vermektedir. Vilayetnâme'de Hacı Bektaş Veli (ö. 1271)'nin, Ahmet Yesevî'nin teşvikiyle Anadolu'ya geldiği onaylanmaktadır. Böyle bir kısım Bektaşî menkıbelerinde Hacı Bektaş Veli'nin, Ahmet Yesevî'nin müridi olduğu geçmekle beraber bir kısmında bir araya geldiklerine dair hiçbir rivayet bulunmamakta hatta aralarında geçtiği iddia edilen şeyh-mürîd ilişkisinin Hacı Bektaş Veli ile Ahmet Yesevî halifelerinden olan Lokman Parende arasında geçtiği gösterilmektedir.

Dersim'deki Kızılbaş kürt aşiretlerinden mühim bir kısmı bugün bile kendilerinin Ahmet Yesevî'ye mensup oldukları iddiasındadırlar.⁶⁷

Görüldüğü üzere Bektaşîlik üzerinde Yesevî tesirleri bulunmaktadır ve Anadolu'daki Yesevî etkisi bu tarikatlar vasıtasıyla olduğu için de Yesevîlik'e kaynaklarda rastlanmamaktadır.

⁶⁶ M. Fuad Köprülü, *Biyografiler*, İstanbul, 1989, s. 465.

⁶⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s. 468.

Dîvân-ı Hikmet'te görülen sade bir dil ve halkın kolaylıkla anlayabileceği bir üslupla dinî-tasavvufi konuları işleyişini Bektaşî söylemlerinde de görmekteyiz. İslâmî temel kavramların kullanılışı, Kur'an ve sünnete sarılmayı vazgeçilmez görev addetmeleri, ihlâsla ibadetlere sarılmayı salık vermeleri, günahlardan kaçınma ve tevbeği tavsiye etmeleri gibi ortak birçok muhteva sayılabilmektedir.

2-Şeyhlik Ve Müridlik Makamının Erkânı

Her tarikatta olduğu gibi, Yeseviyye Tarîkati'nde de şeyhlerin ve müridlerin riayet etmeleri gereken bir takım kurallar vardır. Bu kurallar, ferdin hayatını disipline etmek, arzulanmış gayeye sevk etmek, topluma faydalı bir fert haline getirmek için konulmaktadır.

Yesevî tarikatında şeyhliğin rükünleri

İlme'l-yakîn, Ayne'l-yakîn ve Hakk'a'l-yakîne ulaşma, İslâmî ilimlere derinliğine vukufiyet, hilm (yumuşak huyluluk), güzel bir sabır, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanma gayreti, gerçek ihlâs ve Allah Teâlâ'ya yaklaşma arzusu (kurbîyyet).

Yeseviyye Tarîkati'ne giren bir müridin riayete mecbur olduğu hususlar

- Mürid hiçbir zaman kimseyi şeyhinden üstün bilmemeli ve ona mutlak teslim olmalıdır.
- Mürid, zeki ve idrak sahibi olmalı, bu suretle de şeyhinin rumuz ve işaretlerini anlayabilmelidir.
- Mürid, şeyhinin söz ve fiillerine razı ve ona itaatkar olmalıdır.
- Şeyhinin bütün hizmetlerine ağır-canlı değil, çevik olmalıdır ki, şeyhinin rızası meydana gelsin. Çünkü Allah'ın rızası bunda gizlidir.
- Mürid, sözünde sadık, va'dinde sağlam olmalıdır.
- Vefalı olmalıdır.
- Bütün mal ve mülkünü, şeyhine dağıtmaya hazır olmalıdır.
- Şeyhinin sırlarını tutarak, ketum davranmalı, bunları ifşa etmekten kaçınmalıdır.

— Şeyhinin emir, teklif, va'z ve nasihatlarını göz önünde tutup, asla ihmal etmemelidir.

— Allah Teâlâ'ya ulaşmak için, şeyhi yolunda canını vermeye hazır ve onun dostuyla dost, düşmanıya düşman olmalı gerekirse bu yolda kendinî köle olarak sattırabilmelidir.⁶⁸

3- Yeseviliğin Ahkâmı

Ma'rifetullah (insanların yaratılış sebebi), mutlak cömerlik (maddî ve manevî), gerçek doğruluk (sıdk), Hakk'a'l-yakîn'de kaybolmak (fenâ fillâh), tam bir tevekkül, derinliğine tefekkür.⁶⁹

4- Yesevi Tarikati'nin Vacipleri

Kemal sahibi olmayı arzulama, Cenab-ı Hakk'a ulaşma isteği (vâsıl-ı ilallah), beyne'l-havfı ve'r-reca ve zikre mülazemet (devamlı uğraşma).

5- Yesevî Tarikati'nin Sünnetleri

Cemaatle namaz, seherde uyanıklık, devamlı abdestli olmak, her an Hakk'ın huzurunda olduğunu düşünmek, Hakk'ı zikir ve sâlih kimselere itaat.⁷⁰

6- Yeseviyye Tarîkati'nin Müstehapları

Arzuyla misafir gözetmek, kendi halince misafir kabul etmek, misafir ne kadar kalabalık olursa ganîmet bilmek, misafirin fazla kalmasını te'min etmek, misafirin arzusunu yerine getirmek, Ahmet Yesevî'ye ve bağlı bulunduğu şeyhine dua etmek.⁷¹

7- Yesevî Tarikati'nin Âdâbı:

İki diz üstüne çöküp tevazu ve edebe riayet. Kendini herkesten alçakça görmek. Herkesi kendinden üstün ve faziletli görmek (daha doğrusu görmeye

⁶⁸ Köprülü, *a.g.e.*, s.82-83.

⁶⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1997, s. 335.

⁷⁰ Eraydın, *a.g.e.*, s. 335.

⁷¹ Eraydın, *a.g.e.*, s. 336.

çalışmak). Bütün şeyh ve azizlerin huzurunda edepli ve sessiz durmak. Onların meclisinde izinsiz konuşmamak. Şeyhinin ve başka şeyhlerin velayet sırlarını ve keramet rumuzlarını ifşa etmeyip saklamak.⁷²

Cevahirü'l-Ebrar'da Yesevîliğin usul ve adabı hakkında verilen tafsilatlı bilgilere göre; Yeseviyye tarikatında her mülakatta selam verilirken sol elin arkası yere konularak, sağ eli kendi sırtında çember yapmak adettir. Derviş, sol ayağını yere koyar, sol yüzünü de yere koyarak, sağ ayağını kurbanlık koyun gibi ökçeden uzatır. Tazarru ve inkisarla Pîrin huzuruna kusurunu söyler. Nihayet Pîr tekbirle yetişir ki onun kurbanlık koyun suretini *ölmeden önce ölmek* keyfiyetine erıştırir, sünnet olan da büyükten küçüğe selam vermektir. Derviş, Pîrin tekbiri eda nimetine teşekkür olarak kusurlarının affını eda tarzı gibi yine sol el üzerine çekilmesi lazımdır. Bu şekilde diz çöküp kusurlarını dile getirmesi ve af dilemesi Allah'a yakınlığı temin içindir, Ahmet Yesevî “niyaz yol açar” demiştir. Derviş, teheccüd namazını kısa sureler okumak suretiyle kılmalıdır, zira uzun sureler okumak herkesin işi değildir. On altı rekât teheccüt namazı kıldıktan sonra, iki defa *kelime-i temcid* ve üç defa *salâvat-ı hams* okumalıdır. Bundan sonra hazin ve elemli bir sesle yüzbir kere *estağfirullah* ve beş kere *Hasbî Rabbî Cell'e-llah mâfi kalbî illa'llah* ve beş kere de *istiğfar*, üç kere *kelime-i istiğfar*, yüksek sesle ve kemâl-i şiddetle yüzbir *kelime-i Celal* okunur. Sonra *Zikr-i Erre* ile meşgul olunur. Bu zikri öyle şiddet ve kuvvetle eda etmelidir ki derviş terlesin, zira tarikat cünübü ancak bu yolla temizlenebilir. Sonra eğer gecenin uzunluğu müsaitse “*Yasin, Müzzemmil, Suretü'l-A'la, İnşirah, Kadir, Kureyş*” sureleri okunur. Seher vakti Allah'a yapılan münacat makbuldür. Sabah namazından sonra yirmi beş *Subhana'llah*, yirmi beş *El-Hamdülillah*, yirmi beş *La-İlâhe İlla'llah* ve yirmi beş *Allahu Ekber* tekrar edilir. Yüzbir *İsm-i Celâl* çekilir ve aşk, şevk, heyecanla *Zikr-i Erre*'ye devam edilir. Bundan sonra nefsin hazları murakabe edilir ve *Yasin Suresi* okunur. Cenab-ı Hakk'a istiğfar edilir. Şeyhlerin ve ecdadın ruhlarına *Fatiha* okunur. Meclis ehli ile musâfaha yapılır. Hazret-i Enes'ten rivayet edilen bir hadis-i şerife göre “*her kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra oturup güneş doğuncaya kadar zikr ile meşgul olur ve sonra yine iki rekât namaz kılsa, bir hac ve tam umre ecri gibi ecre mazhar olur*”; bu sebeple tesbih, tehlil,

⁷² Eraydın, a.g.e, s. 336.

kıraat, hatim, dua ve musâfahadan sonra iki rekât *İşrak Namazı* kılınır. Her rekâta *Fatiha*'dan sonra beş *İhlas* okunur. *Kâfirun* ve *İhlâs* ile iki rekât *istihare namazı* kılınır ve dört rekât *kuşluk namazı*'nın ilkinde *Duha*, ikincisinde *inşirah*, üçüncü ve dördüncü rekâtlarda *muavezeteyn* okunur. Öğle namazının dört rekât sünnetinde dört *ihlâs*, ikindi namazının sünnetinde de-ilk rekâta dört, ikincisinde üç, üçüncüsünde iki ve dördüncüsünde bir olmak üzere- on *Ve'l-Asr* okunur. Namazın ardından yetmişbir *Estağfirullah*, yüzbir *İsm-i Celal* çekilerek *Zikr-i Erre* ile iştilal olunur. Akşam olup ortalık karardığında, kabrin karanlığı ve yalnızlığı hatırlanarak dua ve yakarmada bulunulur. Mevlid gününe rastlayan pazartesi günü oruç tutmak menduptur. Kulların amellerinin arz günü olan perşembe günü oruç tutmak da makbuldür.⁷³

8- Zikr-i Erre:

Zikr-i Erre, Yeseviyye Tarikatının ve sülükleri Hoca Ahmet Yesevî'de son bulan Türk mutasavvıflarının bir özelliğidir. Zikredenin hançeresinden bıçkı sesine benzer bir ses çıktığı için böyle adlandırılmıştır.

Hu halkası kuruldu, ey dervişler geliniz;

*Halk sofrası yayıldı ondan nasip alınız.*⁷⁴

Hu bıçkısın alarak, nefis başına salarak;

*Gece gündüz talipler, canı kurban kılınız.*⁷⁵

Menkıbeye göre, Hızır (a.s) bir gün Ahmet Yesevî ile sohbet etmeye gelmiş ve Hoca'yı her gün şen ve gönlü ferah bulurken, o defa sıkıntı ve üzüntü içinde görmüştü; hayret ve şaşkınlıkla sebebini sormuş, Ahmet Yesevî; arkadaş ve müridlerinin gönüllerini kesafetin kapladığını, bu durumu gidermenin imkânsızlığını gördüğü için müteessir olduğunu söyleyince, Hızır (a.s) "Ah Ah!" diye Zikrullah'a başlamış ve o sırada kasavet yok olmuş, bu zikr, emirleri ile bütün silsilede vird

⁷³ Köprülü, *a.g.e*, s. 85–87.

⁷⁴ Yesevî, *a.g.e*, (LXVI–1).

⁷⁵ Yesevî, *a.g.e*, (LXVI–4).

olmuştur. İşte Yeseviyye Tarikatindeki *Zikr-i Erre*'nin esas ve mahiyeti ve Yeseviliğe girmesi menkıbeye göre böyle olmuştur.

Zikr-i Erre cehridir(açıktandır). Zikr-i Minşari de denilen bu zikir şu şekilde olmaktadır:

“Zikr-i Erre (zikr-i minşari)nin yolu, iki elini iki uyluğunun üzerine koyarak ve nefesini göbeğine doğru vererek “hu!” demeli; sonra nefesi göbek altından kımıldatarak medd ile ve başı, beli, sırtı aynı hizaya getirerek şiddetle “Hay!” demeli ve bu suretle tekrar edilmelidir. Bir marangoz, tahtanın üzerinde nasıl bıçkıyı çekerek seslendiriyorsa, zâkir de kalbi düzeltmek ve safâ peyda etmek için zikri, levh-i kalp (kalp levhası) üzere çekmelidir.⁷⁶

Bu zikri öyle şiddet ve kuvvetle eda etmelidir ki derviş terlesin, zira sufilerin tahkikatına göre tarikat cünübü ancak bu yolla temizlenebilir.⁷⁷

9- Dört Kapı Kırk Makam

Ahmet Yesevî'nin tasavvuf anlayışı, tamamıyla dört kapı kırk makama dayanmaktadır. Çünkü o, inancını ve gönlünü burada bulmaktadır. O, bu tasavvufi düşüncesini bir eğitim sistemi olarak benimsemekte, bunu bir yaşayış tarzı ve İslâm dinînin hayata uyarlanması olarak kabul etmektedir. Allah'a ulaşmanın yolu bu kırk makamı geçmekle mümkün olur. Ayrıca o, Allah'a ulaşmanın yolunun dört katlı bir binadan geçtiğini ve bu binanın ilk katının şariat, ikinci katının tarikat, üçüncü katının marifet son katının ise Hakikat olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸

a- Şeriatta bulunan on makam: İman etmek, ilim sahibi olmak, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hacca gitmek, helal kazanmak, şefkat ve merhamet sahibi olmak, ehl-i sünnet ve'l-cemaat sahibi olmak, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'i-l münker sahibi olmak.

⁷⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s. 89–90.

⁷⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁸ Abdurrahman Güzel, *Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 2007, s. 193.

- b- Tarikatta bulunan on makam: Tevbe etmek, Pîr'den el almak, nasihat dinlemek, yumuşak huylu olmak, mürit olmak, Havf u reca sahibi olmak, İslâm'ın beş şartını yerine getirmek, ilâhî aşk sahibi olmak, teferrüc sahibi olmak, evliyalar yolunu seçmek.
- c- Marifet'te bulunan on makam: edep ve haya sahibi olmak, emin olmak, sabır ve kanaat sahibi olmak, kibir ve riyadan uzak kalmak, vahdet-i vücud sahibi olmak, nefis terbiyesi, ene'l-Hakk sahibi olmak, tecelli kılmak, dünyayı terk-âhireti seçmek, elest meclisinde buluşmak.
- d- Hakikat'ta bulunan on makam: tevazu sahibi olmak, haset ve kinden uzak kalmak, cömert olmak, kimseyi incitmemek, sır sahibi olmak, zikir ve niyaz sahibi olmak, merâtıb-ı erbaa sahibi olmak, dervişlik makamına ulaşmak, seyr-i süluk sahibi olmak, Allah'ın dîdarını görmek (Ru'yetu'llah)⁷⁹

10- Yesevilik'te Kadın

Halk arasında Yesevî'yi anlatan ve geniş halk kitlelerine yayan etken kuvvet Türkistanlı Müslüman kadınlar olmuştur. Bu Ahmet Yesevî zamanında başlayan bir faaliyettir. Ahmet Yesevî'nin kızı Gevher Şehnaz babasından dinlediği ve öğrendiği hikmetleri komşularından başlayarak çevresine, komşu köy ve avullardaki kadınlara okumuş ve hikmetleri başka kadınlara öğretme üslubup ve tekniğini öğretmiştir. Hikmet okuma, ezberleme ve öğretme Yesevî ve kızı Gevher Şehnaz Hanım'dan sonra da kadınlar arasında bir an'ane halini almıştır ve bugün de devam etmektedir.

Buna göre, sonbahardan ilkbahara kadar hikmetleri ezberden okuyan kırk kadın-kız; köy, mahalle, yurtlarda toplanıyorlar, dört köşeli bir halka oluşturuyor ve dinleyiciler bu halkanın dışında, kendi arkalarında kalmak suretiyle diz üstü oturuyorlardı. Bu topluluğa akıl baliğ olmuş hiçbir erkek çocuk alınmıyordu. Ortaya dikilen bir-bir buçuk metre uzunluğunda yeşil bir ağacın üzerinde şamdanda mum yakıyorlardı. Camlar kapatılıyor ve hikmetler okunmaya başlamadan önce dua okunuyordu. Bu dört köşeli halkayı oluşturan, dua ve hikmetleri okuyan kırk kadın-kızı içlerinden yaşlı bir hanım idare ediyordu. Kırk kadın kızlar, bir kere

⁷⁹ Güzel, *Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, s.193-260

“Bismillahirrahmanirrahim” deyip ardından kırk kere “Allahu Ekber” diyorlardı. Ardından da bu gruptan on kişi hikmetleri okuyor ve geriye kalan otuz kişi de yine onarlı halde hikmetler okuyorlardı. Bir mecliste aynı hikmetler tekrarlanmıyor, farklı farklı hikmetler okunuyordu. Hikmetlerin uzunluk ve kısalıklarını ve konularını okuyucuların kendisi belirliyordu. Hikmet okumaları iki saate kadar sürebiliyordu. Okumanın sonunda kırk kadın kız hep bir ağızdan “*münâcât be dergâh-ı kâdi'l-hâcât celle celâlihî*” diyorlardı. Yavaş başlayan ses münâcâtın ortasında yükseliyor ve sonunda yine yavaşlıyor ve sakinleşiyordu ve ney sesi ile ahenk içinde devam ediyordu. Hikmetlerin okunmasının ardından “*Pîri Türkistan*” için dua okunurdu. Ve camlar açılır, mumlar söndürülürdü.

Hikmetler okunduktan sonra çay içme merasimi başlar ve çaylar içilirken Ahmet Yesevî'nin hayatı, eserleri, fikirleri hikâyeye edilerek anlatılır. Hikâyeler genelde halvet hayatı ile ilgili, kendisinin peygamberimizin vefat yaşı olan altmış üç yaşında yeraltına yaptırdığı halvethanede geçirdiği günlerdeki yaşantısına dair olurdu. Buradaki yaşantısının dünyayı terk ve Allah'a sığınış ve adanış manasına geldiği anlatılırdı. Bugün de bu geleneğe sadık kalınmaktadır.

Kırk kadın kız, *çiltan*'ı tasvir eder. Çiltan/çiltan kırklar demektir. Bir rivayete göre bu kırk canı tasvir etmekte, bu da malikelerdir. Başka bir anlatımda kırklar, kırk kişinin niyet toplumdur. Çiltanlar insanlara hayır niyeti taşıyan ve bunun için Yesevî'nin hikmetlerini okuyan kişilerdir ve böylece Allah yolunda hayırlı bir iş yaptıkları inancını taşırlar.

Türkistan kadınlarının XII. asırdan günümüze kadar süren Yesevîhanlık geleneği, Ahmet Yesevî'nin hayatının, fikirlerinin Türkistan'da yayılmasında etkili olmuştur.⁸⁰

⁸⁰ Baymirza Hayit, “Türkistan Kadınlarının Yesevîcilik An'anesi”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara, 1998, s. 458-460.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET YESEVÎ'DE DİNÎ DÜŞÜNCE BOYUTU

Müslüman insan, hayırlı, doğru ve faydalı olan her işe besmele ile başlar. Hz. Peygamber, her işe besmele ile başlanmasını tavsiye etmiş ve “Besmele ile başlanmayan her işin sonunun bereketsiz olacağını belirtmiştir.”⁸¹ Kur'an okumaya, bir şey yiyip içmeye ve bir işe başlanırken besmele çekilir. Besmele çeken insan; işime başka bir varlık adına değil sadece Allah adına, O'nun rızası için ve O'nun izniyle başlıyorum, O'nun emriyle ve O'nun için bu işin başındayım ve O'nun adına teşebbüste bulunuyorum, O'nun emriyle yapıyorum, çünkü bu başladığım işin tamamlanmasında gerekli olan kuvvet ve kudret O'nun tarafından bana verilmiştir ve O'ndandır. O bana bu kuvvet ve kudreti vermezse ben bu işi tamamlayamam." demiş olur.

Helâl ve hayırlı bir işe başlarken, Allah'ın adını anmak, her Müslümanın üzerinde titizlikle durması gereken görevlerindendir. Kur'an-ı Kerîm'de buna işaret eden pek çok emirler, vardır.⁸²

Ahmet Yesevî de hikmetlerine Besmele ile başlar ve şöyle der:

*Bismillah'la başlayarak hikmet söyleyip,
Taliplere inci cevher saçtım işte
Riyazeti katı çekip, kanlar yutup,
Ben defter-i sâni söziün aştım işte*⁸³

⁸¹ Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, II / 174.

⁸² Bakara,2/100; Nisa,4/103; Müzzemmil,73/8.

⁸³ Yesevî, *a.g.e.*, (I / 1).

A. ALLAH İNANCI VE ALLAH'A İTAAT BOYUTU

Allah'a itaat Mü'min olmanın gereğidir. Kur'an'da Allah'a itaat edenlerin kurtuluşa erecekleri, itaat etmeyenlerin ise pişman olacakları bildirilmiştir. Yine Allah'a itaat; imanın, itaatten yüz çevirmek ise nifakın sonucudur. Ahmet Yesevî de birçok hikmetinde Allah'a itaat etmenin gereğine vurgu yapmıştır. İnsanın gayesi Allah'a itaat etmek olmalıdır. Bu düşüncesini; beyitlerinde şu şekilde ifade etmiştir.

*Taâlallah zihî ma'nî, sen yarattın cism ve canı,
Kulluk kılsam dünü günü, bana sen gereksin sen*⁸⁴

Allah'a itaat eden ve bunda devamlı olan kimse, Hakk'ın cemalini görmeye nail olur. Mü'min olduğunu göstermen için itaat etmen ve bunda devamlı olman gerek, çünkü mü'min olmanın olmazsa olmazı itaattir. Bu devamlılığın sonunda mü'min insan, Hakk'ın cemalini görür.

*Hakk'a dönüp mü'min olsan, taat kıl sen;
Taat kılan Hak dîdarını görür dostlar.*⁸⁵

Dünya'nın kendisine ait olduğunu zanneden ve sürekli dünya malı biriktiren, hayatı boyunca hep yemek ve içmekle meşgul olan kimse, dünyanın faniliğini unutmuştur. Bu da sadece bir ve tek olan Allah'ın, bâki olduğunu unutması anlamı taşımaktadır. İnsan, Allah'a itaat etmeyi, dünyanın nimetleri içinde kaybetmemelidir.

*Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Âlem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme içme ile meşgul olanlara,
Ölüm gelse, biri meşgul olmaz imiş.*⁸⁶

⁸⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (LXI-2).

⁸⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XXII-1).

⁸⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXIV-3).

Kemal Eraslan bu hikmete şöyle yorum getirmektedir. Oysa ki Allah bâki, geriye kalan tüm yaratılmışlar ise fanidir. Bu gerçeğe bütün kalbiyle inanan Mü'min ise; Hz. Peygamber'in seçkin ümmetinden olur, fakat insanoğlu bunu unutarak dünyanın faniliğinde kaybolmaktadır.⁸⁷

Ahmet Yesevî, hikmetlerinde Allah'ın birçok sıfat ve isimlerini zikreder. Bunlar saptanıldığı kadarıyla Allah'ı kast eden isimleri ile birlikte şunlardır: Allah, Azze ve Celle, Azim, Yezdan, Âti, Alan, Billah, Bar, Bir ve Var, Cemal, Canan, Cebbar, Dîdar, Daim, Gafur, Hazret, Hak, Hak Teâlâ, Hayy, Hüdâ, Hâdi, Hâlık, Hû, İlah, Kadir, Kadir-i Zülcelal, Kadir-i Mutlak, Kudret, Kerim, Kâfi, Kâim, Koruyan, Kahhar, Lâ-mekan, Nâzır, Mevlâ, Mâşuk, Rab, Rahman, Rahim, Rehber, O, Sen, Settâr, Server, Sübhan, Melik, Perverdigar, Şahid, Şah, Şahenşah, Tanrı, Sevgili, Tealâ, Vâhid, Vehhab, Vallah, Veren, Yaradan, Yezdan, Zât ve Zülcelal.⁸⁸ İşte bu isimler ve sıfatların geçtiği birkaç hikmet:

*Can vermek işi düşvar, kolay kıl sen yâ Cebbar;
Senden başka yok gamhâr, ne yaparım Allah'ım*⁸⁹

*Kahhar adlı kahrından korkup ağlar Hâce Ahmed;
Rahman adlı rahmünden ümit tutar Hâce Ahmed.*⁹⁰

*Hâlıkımı izlerim dün gün cihan içinde;
Dört yanımdan yol indi kevn ü mekân içinde.*⁹¹

B. HZ. MUHAMMED VE SÜNNETİNE BAĞLILIK

Kur'an-ı Kerim'de Allah-u Teâlâ; “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, son derece bağışlayıcı ve merhamet edicidir. De ki: Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin. Eğer*

⁸⁷ Yesevî, *a.g.e*, s. 28.

⁸⁸ Ömer Uluçay, *Hoca Ahmet Yesevî*, s. 299.

⁸⁹ Yesevî, *a.g.e*, (LI-3).

⁹⁰ Yesevî, *a.g.e*, (LII-1).

⁹¹ Yesevî, *a.g.e*, (LIII-1).

yüz çevirirlerse bilsinler ki, Allah kâfirleri sevmez.”⁹² buyurarak Allah Resulü Muhammed’e imanın ve ona bağlılığın önemine vurgu yapmıştır.

Ahmet Yesevî, kırk üçüncü hikmetini Hz. Peygamber’in hayatına ayırmış ve onu kendi üslubu ile anlatmaya çalışmıştır. Bu, onun Hz. Peygambere bağlılığının, ona olan saygı ve sevgisinin en açık göstergesidir. O, her fırsatta insanları, Hz. Peygambere bağlanmaya ve sünnetine uymaya çağırarak, hakiki ümmetin Resul’e uyanların olduğunu belirtmiştir. O şeriatin hem özüne hem şekline, Hz. Peygamber’in sünnetine mutlak bağlıdır. Hz. Peygamber’in ümmetinden olmak için şu iki esasa uymak gerekir:

*Tanrı teâla sözüne, Resulullah sünnetine
İnanmayan ümmetine ümmet demez Muhammed⁹³*

İslâm dininin iki kaynağı vardır: Birincisi Kur’an-ı Kerim, ikincisi ise; Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarıdır. Allah Resulü bir hadisinde şöyle buyurmuştur; “*Size iki şey bırakıyorum. Bunlara sarıldığınız sürece sapıtmayacaksınız: Allah’ın kitabı ve onun Resulünün sözleri, davranışlarından oluşan sünneti.*”⁹⁴ Yesevî bu iki kaynağı esas almış, hikmetlerinde muhteva olarak her fırsatta Kur’an ayetleri ile peygamber hadislerinin özünü dile getirmiştir.⁹⁵ Bu gerçeği şu beyitleri ile ifade eder:

*Benim hikmetlerim kân-ı hadîstir
Kişi nasip almasa, bil habistir.*

*Benim hikmetlerim ferman-ı Sübhan,
Okuyup anlasan mâna-yı Kur’an⁹⁶*

Bu ifadeler ayrıca Ahmet Yesevî’nin Ehl-i Sünnet inancını da yansıtmaktadır. Ehl-i Sünnet akidesine ve Hanefî mezhebine bağlı bir mü’min olan

⁹² Al-i İmran, 3/31-32.

⁹³ Yesevî, *a.g.e.*, (XLV-4).

⁹⁴ Muvatta, Kader 3.

⁹⁵ Nevzat Aşık, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi Ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 377.

⁹⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (XLII / 13-14).

Ahmet Yesevî'nin Hz. Peygamber'e sonsuz hürmeti vardır. ⁹⁷ Çünkü O, âlemlere rahmet⁹⁸ olarak yaratılmıştır.

*On sekiz bin âleme server olan Muhammed;
Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed.*⁹⁹

Yesevî'ye göre Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, cennete girmek ve Hakk'ın dîdarına mazhar olmak için Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlanmak gerekir. Yine ona göre bir insan için Hz. Peygamber'in sözleri, onu dünya ve âhîret mutluluğuna götürecek ışıklardır, prensiplerdir. Bu gerçeğe şu beyitleri ile dikkati çeker:

*Sünnetlerin muhkem tutup ümmet oldum,
Yeraltına yalnız girip nurla doldum.*¹⁰⁰

*Aşksızların hem canı yok, hem imanı,
Resulullah sözüün dedim, mana kanı,*¹⁰¹

Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslâm, bize olağanüstü bir yaşama sanatı sunar. Bu yaşama sanatının ustası ise Hz. Muhammed'in kendisidir. Allah tarafından gönderilen tertemiz sayfalar okuyan Resul, o tertemiz sayfalara uygun bir hayat yaşamış ve hayatı ile bizlere örnek olmuştur. Pîr-i Türkistan konuyla alâkalı olarak bir beytinde şöyle der.¹⁰²

*Allah nuru, Allah dostu o Mustafa
Kimler için geldi Resul bildinîz mi?
Allah selâmı, Allah zikri Hakk Mustafa
Kimler için geldi Resul bildinîz mi?*¹⁰³

⁹⁷ Yesevî, *a.g.e.*, s. 22–26.

⁹⁸ Enbiya, 21/107.

⁹⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIV–1).

¹⁰⁰ Yesevî, *a.g.e.*, (I–23).

¹⁰¹ Yesevî, *a.g.e.*, (XXI–3).

¹⁰² Beylü Dikeçligil, *Diyanet Dergisi*, Temmuz/2003, s. 28.

¹⁰³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Ankara, 1993, s. 57.

Bir müslümanın Allah sevgisi ve Hz. Muhammed'in sevgisini yüreğinde taşımadan, gerçek anlamda İslâmiyet'i yaşaması mümkün değildir. Geçmiş asırlarda yaşamış ve bugün de yaşamakta olan, bizim adını bildiğimiz veya bilmediğimiz bütün mü'minler ile Allah dostları, Kur'an ahlâkı ile yaşayabilmek için Resûlullah'ın hayatını gerçek bir sevgi ile kendilerine örnek almışlardır. Yaşamayı sanata dönüştüren sır burada saklıdır. Onlar, Ahmet Yesevî'nin şu hikmetinde sorduğu soruların doğru cevaplarını bilen ve uygulayan kişilerdir:¹⁰⁴

Bu sebeple kişi, Hz. Peygamber'in peşinden gitmelidir.

*Ümmet olsan, Mustafa'nın peşinde ol sen;
Dediklerini cân-u gönülden hem bil sen;
Gece ayakta, gündüzleri oruçlu ol sen;
Gerçek ümmetin rengi tıpkı saman olur.*

*Sünnetlerin sıkı tutup ümmet ol sen;
Gece gündüz selam verip ülfet ol sen;*

*Nefsi tepip mihnet erse, rahat ol sen;
Öyle âşık iki gözü giryan olur.¹⁰⁵*

Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığını her fırsatta belirten Yesevî; ona olan sevgisini altmış üç yaşında yerin altına girerek göstermiş ve giriş sebebini şöyle dile getirmiştir:

*Pîr-i muğan Hak Mustafa, şüphesiz bilin;
Nereye varsanız, vasfını diyip ululayın;
Selâm verip Mustafa'ya ümmet olun;
O sebepten altmış üçte girdim yere.¹⁰⁶*

¹⁰⁴ Dikeçligil, *a.g.m.*, s. 28.

¹⁰⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXI / 7–8).

¹⁰⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (II–21).

Birçok hikmetin de yine, Hz. Peygamber'in hadislerine doğrudan yer vermiş ve kendi hikmetlerinin okunması halinde kulların hadis okur gibi sevap kazanacağını belirtmiştir.

*“El-kezzabu lâ ümmetî” dedi size;
O Muhammed Hak Resulü idi bize;¹⁰⁷*

*“Mûtû kable en temûtu” toprak değildir,
Âşıkların ölmeden ölmüş.¹⁰⁸*

*Benim hikmetlerim Hakk'ın senası;
Muhabbet ehlinin derdi devası.¹⁰⁹*

Yine Yesevî'ye göre Hz Muhammed'in hadisleri iyi öğrenilmeli ve hayata aksettirilmelidir, çünkü gerçek manada ümmet olmanın yolu budur.

*Gerçek isen bu sözleri iyi bilip al,
Bu sözler seçkin ümmete tıpkı bir bal,
Münafiğa uymaz bu söz, gelir melal,
Gerçek ümmetseniz işitip selam verin dostlar.¹¹⁰*

O, tanrı sözüne, Resul sözüne inanmayanlara ümmet denmeyeceğini belirtmiştir. Yine kendisini, Resulün ümmeti olarak gören fakat onun sünnetine uymayanların Hz. peygamberden bir beklentisi olmaması gerektiğini söyleyerek, o insanların, yüce divanda Resulün huzurunda rüsvay olacağını söylemiştir:

*Tanrı Teâlâ sözüne, Resulullah sünnetine
İnanmayan ümmetine ümmet demez Muhammed.*

¹⁰⁷ Yesevî, a.g.e, (XXIII-7).

¹⁰⁸ Yesevî, a.g.e, (XXXIII-11).

¹⁰⁹ Yesevî, a.g.e, (XLII-57).

¹¹⁰ Yesevî, a.g.e, (XLI-11).

*Ümmet diye yürürsün, buyruğunu tutmazsın
Nasıl ümit tutarsın, orda sormaz Muhammed.*

*Müşküldür asi bende, ümmet demese orda
Rüsva olur mahşerde, Ümmet demez Muhammed.¹¹¹*

Görülüyor ki; Ahmet Yesevî, Resulullah'ın ve onun sünnetinin çok sıkı bir bağlısı idi. O sünnete uymanın gereği üzerinde sıkça durmuş ve Allah Resulü'nün sevgisini en üstün sevgi olarak kabul etmiştir. *Ahmet Yesevî, Kur'an ve sünneti, genel hatları ile bilen, ruhu ve özü ile tanıyan, kavrayan ve bunları her şeyin üstünde tutan bir düşünürdür.*¹¹² Hikmetlerinde hadislerden bolca faydalanmış ve hitap ettiği kitlenin bu konuda dikkatini çekmiştir.

C. HİKMETLERDE KUR'AN'IN ETKİSİ

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirdiği kitap'tır. Kur'an'ın ana konusunu Allah'ın varlığı ve birliği oluşturmaktadır. O'nun muhatabı insandır ve Allah-insan-varlık üçgeni arasındaki ilişkileri konu edinmiştir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, insanın Rabbi, kendi cinsi ve kâinat ile bağlantısını düzene koyan bir rehberdir. Kur'an'ın hedefi, insanın dünya âhiret mutluluğunu sağlamaktır. Dinî hükümlerin dayanağı olan dört delilin birincisidir. İslâm dinini kabul eden milletlerin ilim adamları ve şairleri, yazacakları eserlerde, söyleyecekleri şiirlerde kullanacakları yepyeni ve ölmez iki kaynağa başvurmuşlardır. Bunların biricisi hadis, ikincisi Kur'an-ı Kerim'dir. Ahmet Yesevî de hikmetlerine ilham kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'den faydalanmış ve ona uymanın gereği üzerinde sıkça durmuştur.

*Gönlüm katı, dilim acı, kendim zalim;
Kur'an okuyup amel kılmaz sahte âlim.¹¹³*

¹¹¹ Yesevî, *a.g.e.*, (XLV / 4–6).

¹¹² Aşık, *a.g.m.*, s. 398.

¹¹³ Yesevî, *a.g.e.*, (I–9).

*Ümmet olsan gariblere tabi ol sen,
Âyet, hadis her kim dese sâmi ol sen.*

Kur'an-ı Kerim İslâmiyet'in temel kitabıdır. Müslümanlar yaşamlarını Kur'an'a göre sürdürmek zorundadır. Kur'an yüzünden okunularak geçirilecek bir kitap değildir.¹¹⁴ O, özüm senerek okunmalı ve o hayata tatbik edilmelidir.

*İnci cevher sözüm, âleme saçsa,
Okuyup anlasa, Kur'an-ı açsa.¹¹⁵*

Ayetlerin manasını anlamayan kimselerin mü'min olmadığını;

*Mü'min değil hikmet işitip ağlamıyor,
Erenlerin dediği sözü dinlemiyor;
Ayet, hadis manasını anlamıyor;
Bu rivayeti arş üstünde gördüm işte.¹¹⁶*

dizeleri ile dile getiriyor.

Ahmet Yesevî, hikmetlerinin birçok yerinde Kur'an'da anlatılan olayları işlemiş ve olayları kendi üslubu ile yorumlamıştır. Buna örnek beyitlerinden bir kaçışunlardır:

*Yunus gibi deniz içinde balık olsam
Yusuf gibi kuyu içinde vatan tutsam
Yâkub gibi Yusuf için çok ağlasam
Bu iş ile Ya Rab seni bulur muyum?¹¹⁷*

*İnsan odur, fakir olup yolda yatsa,
Toprak gibi alem halkı basıp geçse*

¹¹⁴ Ali Yılmaz, *Ahmd-İ Yesevî, Yunus Emre Ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük*, Bilig 9, Bahar / 99, s. 71.

¹¹⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XLII-36).

¹¹⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (III-9).

¹¹⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (XV-3).

*Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa;
Kulun kulu o kul ne diye gururlansın.¹¹⁸*

Nitekim bir ayet-i kerimede yüce Allah; “*Nihayet onu, yanlarında alıkoymak istemedikleri için ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar.*”¹¹⁹ buyurmaktadır.

Yukarıdaki hikmetlerinden de anlaşılacağı gibi Ahmet Yesevî, Kur’an’ı okuma ve onunla amel etme noktasında titizlikle durmuş, her insan gibi o da, Kur’an’ dan birinci kaynak olarak faydalanmıştır. Kur’an, o büyük mutasavvıf için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur.

D. DÜNYA VE AHİRETE, ÖLÜM VE KIYAMET OLGUSUNA BAKIŞI

Her şey fanidir, ezeli ve ebedi olan sadece Allah’tır. Bu gerçeğe bütün kalbiyle inanıp, tasdik eden kişi Hz. Peygamber’in seçkin ümmetinden olur. Fakat insanoğlu bu gerçeği unutup dünya peşinde koşar. Oysa mal-mülk gibi ömür de fanidir. Dünya gibi dünya malının da insana hiçbir faydası yoktur. Maddi şeyler vasıta, gaye değildir. İnsan öbür dünyada amellerine göre mükâfat veya ceza görecektir.

*Vah ne yazık, sevgi kadehinden içmeden,
Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçmeden,
Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden,
Şeytan gelip can verende şaştım işte.¹²⁰*

Dünyanın fani olduğu gerçeğine birçok beytinde değinen Yesevî;

*Bu dünyada yaratılan mahlûklara,
Şimdi bildim, dirlik hem olmaz imiş,*

¹¹⁸ Yesevî, *a.g.e.* (XVI–10).

¹¹⁹ Yusuf, 12/20.

¹²⁰ Yesevî, *a.g.e.* (I–11).

*Bu ölümün şerbetidir acı şerbet,
Hep insanlar içmeden ondan kalmaz imiş.¹²¹*

diyerek, “ Her nefis ölümü tadacaktır.”¹²² âyetini hikmetlerinde işleyerek insanları dünyanın yalanlığı gerçeğini görmezlikten gelmemeleri konusunda uyarmaktadır. Nitekim bir başka dörtlükte;

*Bu dünyada padişahım diye göğüs geren,
Hem önüne kürsü koyup çadır vuran,
Nice yıllar hayl-u haşem asker salan,
Ecel gelse biri vefa kılmaz imiş.¹²³*

diyerek padişah da olsa, ilim adamı da olsa, ne olursa, kim olursa olsun; bu dünyanın faniliği herkes için ve bir gün bu güzel dünya son bulacak, ölümü sizin nefsiniz de tadacak, demek istemektedir.

Yine bir başka hikmetinde dünyanın vefasız olduğu ve bu vefasız dünyanın hiçbir hâna, hiçbir insana kalmadığı şu ifadelerle belirtilmiştir.

*Binlercesine asker yığan hanlar hani
Bu sözlerin hepsi mana kanı
Vefası yok, vefasızdır dünya, tanı;
Gafil insan görüp ibret almaz imiş.¹²⁴*

Ölüm geldiği an dertlere derman olan doktorların hiç birisinin bu gerçeğe deva olamayacağını, şu hikmetinde belirtmiştir.

*Bu dünyada tabibim diyip dava kılan,
Davaları bâtil olur, sözü yalan,
İnsanların dertlerine deva kılan,
Ecel gelse, dermanını bilmez imiş.¹²⁵*

¹²¹ Yesevî, a.g.e, (XXXV-1).

¹²² Ankebut, 29/57.

¹²³ Yesevî, a.g.e, (XXXV-6).

¹²⁴ Yesevî, a.g.e, (XXXV-7).

Ecel her an gelebilir, dünyada en ufak bir yolculuğa dahi azığını yanına alan insanoğlu nasıl oluyor da ölüm yolculuğu gibi büyük bir yolculuğa azığını almakta yavaş davranıyor, ölüm geldiğinde her şey çok geç olabilir, hem ölüm o an seni dinleyecek değildir, Azrail'e rüşvet de geçmez. Bu gerçeği şu hikmeti ile belirtmektedir.

*Yola ayak koysan dostlar, azık alıp,
Ecel gelse fayda kılmaz, sakal yolup;
Bu dünyanın mallarını hasıl kılıp,
Rüşvet versen, Melekü'l-Mevt almaz imiş.¹²⁶*

*Kervan eğer göçer olsa azık alır;
Azıksızın yola giren yolda kalır;
Kar ve zarar olduğunu o zaman bilir;
Yükünü yükleyip yola giren kalmaz imiş.¹²⁷*

Kâinattaki bütün varlıklar, Cenâb-ı Allah tarafından insanın emrine verilmiştir. İnsanoğlu hayatını devam ettirmek ve yaşayışını kolaylaştırmak için uygun olarak dünyadaki herşeyden faydalanır, yoksa onun dünya nimetlerinden istifade etmemesi, dünya işlerinden elini çekmesi asıl kastedilen değildir. Bilakis kâinattaki yaratılan herşeyin insanın emrine verilmiş olduğu unutulmamalıdır. Müslüman için dünyanın vasıta olmaktan çıkarılıp amaç haline getirilerek meşruiyet sınırları dışına çıkılması doğru değildir. Yesevî, bu gerçeğe dikkati çekmiş, dünyaya aşırı bir şekilde dalıp amaç haline getirmeyi “dünyaya tapmak” olarak nitelendirmiştir.¹²⁸

*Dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir,
Yüz çevirip, deniz olup taşım işte.¹²⁹*

¹²⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXV-9).

¹²⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXV-2).

¹²⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXV-3).

¹²⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.75.

¹²⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (I-7).

Hoca Ahmet Yesevî sık sık öz eleştiri yaparak insanlara mesajlar vermiştir. Bu hikmetinde kıyamette hesap vermenin zorluğunu dile getirmektedir:

*Kul Hâce Ahmet, oldu yaşın yirmi bir;
Ne yapacaksın günahların dağdan ağır;
Kıyamet günü azap kılrsa, rabbim kadir;
Ey'a dostlar nasıl cevap vereceğim işte.¹³⁰*

Bir başka hikmetinde kıyametin şiddetinden, sırat köprüsünden bahsederken yaşadığı duyguları şöyle dile getiriyor:

*Kıyametin şiddetinden aklım hayran;
Gönlüm korkar, canım erir, evim viran;
Sırat adlı köprüsünden gönlüm lerzan;
Aklım gidip, şaşkın olup kaldım dostlar.¹³¹*

Bir hikmetinde Hz. Muhammed'in hadisi ile insanlara ölüm ve kıyamet gerçeğini anlatmaya çalışmıştır:¹³²

*“Küllü yevmin beterin.” dedi Hak Mustafa;
Ümmet olsan kulak sal sen, Ehl-i vefa;
İyilerin ecrini verir, kötüye ceza;
Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar.¹³³*

Hoca Ahmet Yesevî daha birçok hikmetinde dünyanın faniliği, ölüm, kıyamet ve âhiret hakkında bilgiler vermiş insanların dikkatini bu konuya çekmeye çalışmıştır. O biliyordu ki, ayın ve güneşin bir araya toplanıp, insanın kaçacak yer aradığı,¹³⁴ emzikli kadınları bile çocuklarını atacağı,¹³⁵ göğün yarılp, yıldızların dökülüp saçılacağı,¹³⁶ insanın anasından, babasından, eşinden, çocuğundan

¹³⁰ Yesevî, *a.g.e.* (III-11).

¹³¹ Yesevî, *a.g.e.* (V-14).

¹³² Âşık, *a.g.m.* s. 382.

¹³³ Yesevî, *a.g.e.* (XXI-8).

¹³⁴ Kıyamet, 75/9-10.

¹³⁵ Hac, 22/2.

¹³⁶ İnfitar, 82/1-2-4.

kaçacağı,¹³⁷ kabirlerin içindekileri dışarı atacağı, dağların renkli pamuklara döneceği,¹³⁸ herkesin yaptığının karşılığını zerre kadar bile olsa göreceği¹³⁹ gün hak ve çok yakın idi.

E. GÜNAH OLGUSU, HELÂL-HARAM GERÇEĞİ

İslâm, hayatı tüm yönleriyle ele alıp her alanda insana kılavuzluk etmeyi ve mutluluk kazandırmayı hedeflediğinden, kişilerin ibadet hayatı kadar yeme, içme, giyinme, sosyal hayat ve beşeri ilişkiler gibi hayatın değişik alanlarında da düzenleyici emir ve yasaklar getirmiştir. Müslümanın kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için, Allah'ın meşru kıldığı yollardan hayatını kazanmaya çalışması gerekmektedir. İşte Müslüman bir kişinin özelliklerinden biri de günahlardan kaçınmak ve haram-helal ölçüsüne riayet etmek olmalıdır.¹⁴⁰ Yesevî işlediği günahları itiraf ederek düştüğü durumu şu beyitlerle dile getirmektedir:

*Saç ve sakal iyice ağardı, kara gönlüm,
Mahşer günü rahm etmesen, harap halim,
Sana malum, amelsizim, çoktur günahım,
Hep melekler günahımı bildi dostlar.¹⁴¹*

Haram ve helal çizgisi, insanın imtihanının başarı derecesini gösterir. Bu başarı veya başarısızlık insanı ya ödüle ya da cezaya götürür. Bunun farkında olan Yesevî çevresindeki insanlara günahın ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatmaya çalışır:

*Günah derdi uyuşturdu hastalandım,
O sebepten Hak'tan korkup uyanık durdum,¹⁴²*

¹³⁷ Abese, 80/34–36.

¹³⁸ Mürselat, 77/8–10.

¹³⁹ Zilzal, 99/1–8.

¹⁴⁰ Yılmaz, a.g.m, s.75.

¹⁴¹ Yesevî, a.g.e, (V- 12).

¹⁴² Yesevî, a.g.e, (VI-9).

Bir başka hikmetinde Yesevî, bir itirafta bulunarak Hakk'a karşı işlediği günahlarından duyduğu korkuyu şöyle dile getirmektedir:

*Altmış birde utanmışım ilahımdan,
Eya dostlar, çok korkarım günahımdan,
Candan geçip, penah dileyim Allah'ımdan,
Bir ve var'ım dîdarını görürmüyüm.¹⁴³*

Günahkâr insanlara sitem eden Yesevî, yapılan bunca yanlış davranışa rağmen pişmanlık duyarak ağlayıp gözünden yaş dökmeyen, pişman olmayanlara şöyle der:

*Suretleri bütün nakş, kıyametten korkmazlar,
Fısk ve fücur kılarlar, günahlardan ürkmezler,
Riya tesbihi ellerinde, ağlayıp yaş dökmezler,
Arslan babam sözlerini işittiniz teberruk.¹⁴⁴*

Yalan söyleyerek günah işleyenler Hz. Muhammed'in ümmeti olamaz, böylesi günahkâr kimselerin yeri cehennemdir, ayrıca o kimseler bu dünyadan imansız giderler:

*“El-kezzâbu lâ ümmetî” dedi size,
O Muhammet Hak Resul'ü idi bize
Yalancıya cennet yoktur, vallahi anla,
Yalan diyip imansız gitmeyin dostlar.¹⁴⁵*

Hakkı seven kimseler, dünyaya meyletmez, harama el uzatmaz, kazancı hep helalinden olur:

*Gönül vermez dünyaya, el uzatmaz harama,
Hakkı seven âşıklar helalinden yemişler.¹⁴⁶*

¹⁴³ Yesevî, a.g.e, (VII-12).

¹⁴⁴ Yesevî, a.g.e, (XII-7).

¹⁴⁵ Yesevî, a.g.e, (XXIII-7).

Ahmet Yesevî, günah batağına batmaktan geri durmayan, Helal-Haram çizgisini ihlal eden kimseleri şu ifadelerle eleştirir:

*“Talibim ben” söylerler, vallah, billâh nâ insaf,
Nâmahreme bakarlar, gözlerinde yok insaf,
Kişi malını yiyerler, gönülleri değil saf,
Arslan babam sözlerini işittiniz teberrük.¹⁴⁷*

Yine bir başka eleştiri okuna hedef olan kimseler ise; pîr hizmeti kılarak aşk yoluna talip olan kimselerdir. Hem bu yolda olduklarını dillendirip hem de günah işlemeye, haram amel işlemeye devam eden kimseler için bakınız Ahmet Yesevî neler diyor:

*“Pîr hizmetini kıldık; talibim.” diyip yürürler,
Yiyip haram, mekruhu, torbalarına doldururlar;¹⁴⁸*

Hakkı daima yâd edip helal lokma dileyen, haramdan uzak duranlar olsa olsa dervişlerdir. Bu kimseler kulluğundan kaçamak da yapmaz:

*Gafil olmaz Hak yâdından geceler tamam,
Helal lokma talep eder, yemez haram,
Derviş gerek bu sıfatla olsa müdam,
Kul olarak kulluğundan kaçmaz olur.¹⁴⁹*

F.TEVBE ANLAYIŞI

Tevbe İslâmî bir kavram olarak, kulun işlediği kötülük ve günahlardan pişman olup, onları terk ederek Allah’a yönelmesi, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah’a sığınarak bağışlanmasını dilemektir.¹⁵⁰ Günahlarından dolayı tevbe etmek farzdır. Peygamber de ümmetini tevbe etmeye

¹⁴⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (LXVIII-4).

¹⁴⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (XII-3).

¹⁴⁸ Yesevî, *a.g.e.*, (XII-4).

¹⁴⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (XXVIII-5).

¹⁵⁰ Dinî Kavramlar Sözlüğü, D.İ.B, s. 657-658.

davet etmiştir. İşte Ahmet Yesevî de birçok hikmetinde günahlarından duyduğu pişmanlığı dile getirmek suretiyle tevbe etmenin gerekliliği üzerinde durmuştur.

*Otuz yedi yaşa girdim, uyanmadım,
İnsaf kılıp Hakk'a doğru yönelmedim,
Seher vakti ağlayarak inlemedim,
Tevbe kıldım, hâcem kabul kıldı dostlar.¹⁵¹*

Yine pişmanlık duygularını açığa vuran bir başka hikmetinde Hâce; şunları söylemektedir:

*Gözüm düştü, gönlüm uçtu, arşa aştı,
Ömrüm geçti, nefsim kaçtı, bahrim taştı,
Kervan göçtü, menzil aştı, yorgun düştü,
Sır ulaştı, nasıl olacak benim halim.¹⁵²*

Tevbe eden kulları nelerin beklediği, hatadan tevbe etmeyen kulları nelerin beklediğini Hâce;

*Tevbe kılıp Hakk'a dönen âşıklara,
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var,
Tevbe kılıp Hakk'a dönmeyen gafillere,
Dar lahidde katı azap hasreti var.¹⁵³*

demek suretiyle uyarmaktadır.

Yine tevbe eden insanlar için Allah'ın neler vaad ettiğini;

*Cennet mülkünü anlayan kullar tevbe kılın,
Tevbe kılıp huzuruna yakın olsun,*

¹⁵¹ Yesevî, a.g.e, (V-9).

¹⁵² Yesevî, a.g.e, (XIV-3).

¹⁵³ Yesevî, a.g.e, (XVII-1).

*Huri, köşkler, gılman, vildan hizmet kılsın,
Türlü türlü giydiği şeref hil'ati var.*

*Tevbe kılan âşıklara nuru erer,
Gece gündüz oruçlu olsa, gönli parlar,
Öldüğünde kabre girse, kabri genişler,
Kadir Rabbim, Rahim, Rahman, rahmeti var¹⁵⁴*

dizeleriyle Yesevî, çevresindekilere anlatmaya çalışmıştır.

Yesevî sık sık kendini eleştirerek, kendi yaşamından kesitlerle vermeye çalıştığı mesajı, tevbe konusunda da vermiştir. O, sürekli tevbe eden bir kul olmuştur, ancak bunu yeterli görmemiştir.

*Kul Hâce Ahmet, gaflet ile ömrüm geçti,
Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti,
Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetti,
İyi amel kılamadan kervan olup göçtüm işte.¹⁵⁵*

Bir başka pişmanlık dörtlüğünde Ahmet Yesevî; bunca işlenen günahtan sonra bağışlanıp bağışlanmama noktasında tereddütlere kapılmakta, eğer tövbesi kabul edilmez ise Hakk'ın huzurunda kararmış bir yüzle nasıl hesap vereceğini karamsarlık ile mütalaa etmektedir:

*Tevbe kılsam, bağışlar mı Kadir İlah,
Yoksa orda ne yaparım, ben yüzü siyah,
Yarın varsam, el ve ayak bütün güvah,
Hak önünde bütün işler âsan olur.¹⁵⁶*

Hakk'ın rahmetinin sonsuzluğunun farkında olan Ahmet Yesevî işlediği günahlardan dolayı Hakk'ın rahmetine sığınarak tevbe etmektedir:

¹⁵⁴ Yesevî, a.g.e, (XVII-2/3).

¹⁵⁵ Yesevî, a.g.e, (I-25).

¹⁵⁶ Yesevî, a.g.e, (XXXI-4).

*Kırk beşinde senden hâcet dileyip geldim,
Yaptığım hatalı işler için tevbe kıldım,
Yâ ilahi, rahmetini sonsuz bildim,
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana.¹⁵⁷*

Hakk'ın senin günahlarına deva olması, seni affetmesi için, işlediğin günahların farkına varmalı ve hâlisâne duygularla tevbe etmelisin yoksa Allah'ın seni bağışlaması için bir nedeni olmaz:

*Yüz bin günah işledin sen, bilemedin,
Tevbe kılıp dergâhına gelemedin,
Himmet kılıp iyi dua alamadın,
Günahlardan seni ne diye kurtarıversin.¹⁵⁸*

Tevbe etmeyen, etmeye de niyeti olmayanlar ölüm yok sanırlar; ölüm olsa bile azab görmeyeceklerini, kıyamette sınav olmayacaklarını, hesap vermeyeceklerini sanırlar, oysa orada onları acı bir azap beklemektedir.

*Tevbesizler bu dünyadan göçülmez bilir.
Ölüp varsa, kabir azabını görmez bilir,
Kıyamet günü Arasat tanı atmaz bilir,
Heyhat heyhat, nevha, feryad günleri var.¹⁵⁹*

Hiçbir şey bilmiyorsan çevrene bir bak ve bu fani dünyadan göçüp gidenlerden ibret al, al ki; ölünce kabrin gül bahçesi olsun:

*Günahına tevbe kılıp ağlayıp yürü sen,
Giderim deyip yol başına varıp dur sen,
Gidenleri görerek hem ibret al sen,
İbret alsan, yattığın yer olur gülzar.¹⁶⁰*

¹⁵⁷ Yesevî, a.g.e, (VI-6).

¹⁵⁸ Yesevî, a.g.e, (XVI-2).

¹⁵⁹ Yesevî, a.g.e, (XVII-4).

Tevbe edip, hak yola girerek ibadet edenler ve bu sıfat ile Hakk'ın huzuruna çıkanlar, bağışlanan kullardandır. Yine cennetteki o pınarlar şunu iyi bil ki; tevbe edenler içindir. Tevbe etmeden ölen kimseler için tadı çok acı, zakkum içeceği vardır.

*Namaz, oruç, tevbe üzre varanlara,
Hak yoluna girip ayak koyanlara,
Bu tevbeyle âhirette varanlara,
Bağışlanmış kullar ile sohbeti var.*

*O pınarlar kim içindir, bil sen bunu,
Tevbe kılan aşıklara içirir onu,
Tevbesizler o pınardan içmez suyu,
Ona içirir zehir zakkum şerbeti var.¹⁶¹*

Aşağıdaki beytinde Ahmet Yesevî; Hakk'a dua ve niyazda bulunarak günahlarının affını dilemekte ve dua ile günahların Hakk'ın katında affedileceğine işaret etmektedir. Yesevî ısrarla tevbe konusunun ne derece önemli olduğunu, tevbesiz Hakk'ın huzuruna günahsız bir şekilde çıkılamayacağını belirterek bütün günahkârları, günahlarından tevbe etmeye davet etmektedir.

*Günahım çok Allah'ım, bağışla sen günahım,
Bütün kullar içinde âsi kuldur Hâce Ahmet.¹⁶²*

G. DUÂ

Dua, kul ile Rabbi arasında bir diyalog, bir köprü niteliğindedir. Duada daima tazim ve tazimle birlikte istekte bulunma anlamı vardır.¹⁶³ Bir ayette, “ *De ki: duanız olmasa rabbim size ne diye değer versin*”¹⁶⁴ buyrulmaktadır. Hoca Ahmet Yesevî'nin, hikmetleri Kur'an ve hadis açıklamaları olduğuna göre söyledikleri,

¹⁶⁰ Yesevî, *a.g.e.*, (XVIII-8).

¹⁶¹ Yesevî, *a.g.e.*, (XVII / 5-6).

¹⁶² Yesevî, *a.g.e.*, (XL-2).

¹⁶³ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 128.

¹⁶⁴ Furkan, 25/77.

hâliyle zaten dua olmaktadır.¹⁶⁵ Yesevî, hikmetlerinin birçoğunda dua etmiş, duanın önemine değinmiş ve tüm kulları dua etmeye, af dilemeye davet etmiştir. Dua, herkes için, doğruya ve güzele ermek içindir.¹⁶⁶

Şu hikmetinde Yesevî, işlediği günahların affı için, onları telafi edebilmek için Rabbi'nden kendisine zikretmeyi öğretmesini, kalbindeki kötülükleri silmesini istemektedir:

*Günah ile yaşım oldu yirmi beş,
Sübhan rabbim, zıkr öğretip göğsümü deş,
Göğsümdeki düğümleri sen kendin çöz,
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.¹⁶⁷*

Elli sekiz yaşına gelmiş olmasına rağmen kendisini hâlâ bîhaber olarak görmekte ve nefsinin yaptığı yanlış fiilleri bertaraf edebilmek için yardım istemekte, Rabbi'ne niyazda bulunmakta:

*Elli sekiz yaşa girdim habersizim,
Nefsime alt-üst eyle Kahhar Rabbim,
Himmat versen, şom nefsim teber vurayım,
Bir ve var'ım, dîdarını görür müyüm?¹⁶⁸*

Bir hikmetinde de, “bin bir türlü yaşam biçimi ve gelgitlerle doluyum, aklımla doğru kararlar veremez durumdayım, günahlarla içimi kararttım beni affet ve benim yolumu doğru yola ilet.” mealinde şunları söyler:

*Türlü ayşım, türlü işim, dertli başım,
Eridi canım, gitti aklım, aktı yaşım,
Günah ile tamamen doldu içim, dışım,
Niyazsızım, açıversin yolumu benim.¹⁶⁹*

¹⁶⁵ Uluçay, *a.g.e.*, 356.

¹⁶⁶ Uluçay, *a.g.e.*, s. 356.

¹⁶⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (IV-6).

¹⁶⁸ Yesevî, *a.g.e.*, (VII-9).

¹⁶⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (XIV-2).

Pişmanlığını anlatan Yesevî; bir çok günah işledim, harap ettim kendimi ama; Hak'tan bir hitap gelse ve dese ki; kullar azap görmeyecek o zaman gözümden seller gibi sevinç gözyaşları akar:

*İçtim şarap, oldum harap, aslım türap,
Görmeğe geldim, yaş dolu gözüm, gönüm serap,
Hak'tan hitap gelse, kullar görmez azap,
Pınar gibi akar gözden yaşım benim.¹⁷⁰*

Rabbi'ni bulmaya azmeden Ahmet Yesevî; bu arama işine dualarında başlıyor ve nasıl hareket etmesi konusunda kendisini bilgilendirmesini, bir yol göstermesini Rabbi'nden niyaz ediyor:

*Yunus gibi deniz içinde balık olsan,
Yusuf gibi kuyu içinde vatan tutsam,
Yakub gibi Yusuf için çok ağlasam,
Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?¹⁷¹*

İyi amelli kimselerin duasını almaktan bahseden Ahmet Yesevî, bu hikmetinde insanların başkalarından iyi, hayırlı dualar almasının önemine dikkati çekmektedir. Eğer hayırlı dualar alırsan ancak ulu kimseler sana kefil olabilir ve senin için duada bulunabilir:

*Erenlerin kıldığını kılamasan,
Pîrsiz girip vird ve evrad bilemesen,
Yardım dileyip iyi duâ alamasan,
Seçkin ulular sana ne diye dua kılsın.¹⁷²*

Daha da ileri giderek Ahmet Yesevî; dua eden bir Müslüman'ın ve bunda devamlı olanın, ölüm anında iman nuru ile canını vereceğini belirtmektedir:

¹⁷⁰ Yesevî, a.g.e, (XIV-5).

¹⁷¹ Yesevî, a.g.e, (XV-3).

¹⁷² Yesevî, a.g.e, (XVI-4).

*Duaya kuvvet verse her müslüman,
Ölüm vakti görür nur-ı iman.¹⁷³*

Son olarak örnekleyecek olursak Yesevî; seherde yapılan duanın daha makbul ve kabul edilebilir bir vakit olduğunu belirterek, insanları seher vakti duaya, ibadet ve tevbeye çağırılmaktadır:

*Tevbe kıldım dilimde, gönüm korkmaz Hüda'dan,
Hem rahmet hem dâdarı atâ kıl sen seherde.¹⁷⁴*

H. ŞÜKÜR MENZİLİ

Sözlükte karşılığını vermek anlamına gelen şükür, iyilik edeni övmek demektir. Kul, Allah'ın nimetlerini dile getirir ve O'nu överse şükretmiş olur. Kulları arasında Allah'ı hakkıyla şükreden azdır.¹⁷⁵ Şükür, nimetin artmasına vesile olur,¹⁷⁶ azap görmeme sebebidir.¹⁷⁷ Yesevî'nin hikmetlerinde şükürün, Allah'ın yardımı vesilesiyle elde ettiği bir takım meziyetlerden dolayı dile getirildiğini görüyoruz.

*Pîr-i muğan cür'asından katre tattım,
Yol bulayım diye gece uykuyu attım,
Allah'a hamd olsun, lütfeyledi, nura battım,
Gönül kuşu lâ mekân'a ulaştı dostlar.¹⁷⁸*

Hikmetlerinde Yaratana'na verdiği bu nimetten dolayı şükretmekte ve sığınmaktadır:

*Ya ilâhim, hamdın ile hikmet dedim,
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana,*

¹⁷³ Yesevî, *a.g.e.*, (XLII-9).

¹⁷⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (LV-4).

¹⁷⁵ Sebe, 34 / 13.

¹⁷⁶ İbrahim, 14 / 7.

¹⁷⁷ Nisa, 4 / 47.

¹⁷⁸ Yesevî, *a.g.e.*, (V-13).

*Tevbe kılıp günahımdan korkup döndüm,
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana.¹⁷⁹*

Elli beş yaşında Hak için dilenci olduğunu, kavrulup kendi içinde kendini yok ettiğini ve tamama Hakk'ın yardımı ile erdiğini, bunlar için Rabbi'ne şükürünü dile getiriyor.

*Elli beşte dîdar için dilenci oldum,
Kavruldum, yandım, kâl gibi yokluğa erdim,
Allah'a hamd olsun, dîdar izleyip tamamlandım,
Bir ve var'ım, dîdarım görür müyüm?¹⁸⁰*

Elli yedi yaşında ömrünün yel gibi geçtiğini, amelsiz olduğunu ve bu durumdan aklının karıştığını, hamd olsun bu durumdan kendisini pîrinin kurtardığını şükrederek anlatmakta:

*Elli yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti,
Eya dostlar amelsizim başım karıştı,
Allah'a hamd olsun Pîr-i mugan elimden tuttu,
Bir ve var'ım, dîdarını görür müyüm?¹⁸¹*

İ. SABIR MENZİLİ

Sözlükte “dayanma, dayanıklılık” gibi anlamlara gelir. Ahlâkî bir kavram olarak, başa gelen musibetleri Allah'tan başka kimseye şikâyet etmemektir. Nefse ağır gelen ve hoş gitmeyen şeyler karşısında dünya ve âhiret yararını düşünerek, rûhî dengeyi bozmamak için insanın kalbindeki dayanma gücüdür.¹⁸² Cenâb-ı Hak başına gelen belalara sabırla katlandığı için Hz. Eyyub'u “ O ne güzel kul”¹⁸³ buyurarak övmüştür. İşte Ahmet Yesevî de; Hak ne mihnet, zorluk verdi ise yine de şikâyet etmemiş ve bu durumu şöyle dile getirmiştir:

¹⁷⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (VI – 1).

¹⁸⁰ Yesevî, *a.g.e.*, (VII-6).

¹⁸¹ Yesevî, *a.g.e.*, (VII-8).

¹⁸² Dinî kavramlar sözlüğü, s. 567.

¹⁸³ Sad, 28 / 44.

*Gözlerimden kanlar döküp yâd etmedim,
Yüz bin türlü mihnet verdi, dâd etmedim,
Senden korkup hasta gönlümü şâd etmedim,
Lâ-mekânda Hak'tan dersler aldım işte.¹⁸⁴*

Ey Ahmet Yesevî, canını gönlünü Hak yolunda deli kıl, dert çek ve bu derde, bu sıkıntıya göğüs ger şikâyetlenme, bu hallere sabretmen Mevlam'ın sana mahşerde affı mağfireti olarak gelecektir. Çektiğiniz dertler günahlarınıza birer kefarettir:

*Kul hâce Ahmet, dert ve hâlet peyda kıl sen,
Can ve gönlü Hak yolunda şeyda kıl sen,
Derdinî çekip mahşer günü kavga kıl sen,
Dert olmasa, Mevlam kime şifa kılsın.¹⁸⁵*

Âşıkları tarif ederken Yesevî; aşk sırrına ulaşmanın yolunu, Hak'tan geldiği bilinen sıkıntılar karşısında sabretmekte görmekte ve ne türlü eza, sıkıntı gelirse bütün bunlar bil ki Hak'tandır, bütün bunlara seherlerde ağlayarak göğüs ger, tavsiyesinde bulunmaktadır:

*Hakk'a dönüp mü'min olsan, taat kıl sen,
Taat kılan Hak dîdarını görür dostlar,
Yüz bin bela başa düşse, inleme sen,
Ondan sonra aşk sırrını bilir dostlar.*

*Âşıkları inleyerek yola girdi,
Her ne cefa gelse, onu Hak'tan bildi,
Razı olup yeraltında hazır oldu,
Ağlayarak seherlerde durur dostlar.¹⁸⁶*

¹⁸⁴ Yesevî, a.g.e, (IX-8).

¹⁸⁵ Yesevî, a.g.e, (XVI-14).

¹⁸⁶ Yesevî, a.g.e, (XXII / 1-2).

Yine âşıklardan bahsederken sabrı ön plana çıkaran Yesevî; sabretmeyen kimselerden cahil, sabreden ve vadesini bekleyen kimselerden ise akıllı kimseler olarak bahsetmekte. Bu tür kimselere ise şöyle nasihatlerde bulunmaktadır:

*Kul olarak kulluk kılar hâcesine,
Tenini de canını da esirgemez Mevlasına,
Sabırlı olup umut tutar vadesine,
Cefasından gerçek âşık dönmez olur.*

*Cefa çekmeden âşık olunmaz, dinle gafil,
Cefa çekip sabırlı ol sen, olma cahil,
Razı olup kulluk kılan olur âkil,
Cahil insan bir birinden ayrılmaz olur.¹⁸⁷*

J. İBADET ANLAYIŞI

İbadet, taat etmenin, kulluk etmenin en son noktasıdır. İnsan Allah'a ibadet için yaratılmıştır. Bütün peygamberler insanları Allah'a ibadet etmeye çağırmıştır.¹⁸⁸ İslâm'ın beş temel şartından dördü ibadetlerdendir. Bir amelin ibadet olabilmesi için; kişide iman, niyet ve ihlâs olması ve ibadetin İslâm'a uygun olması gerekir.¹⁸⁹ İbadetlere, görünen şekilleri ve dış görünüşlerine ilave olarak bir takım iç anlamlar ve yorumlar getirmek, onlara daha bir canlılık ve derinlik kazandırır. Böylece sembolik ve şekilden ibaret gibi görünen bazı hareketler, insanın ruhunda ve kafasında yeni bir anlam bulmuş olur.¹⁹⁰

Yesevî; kendi hayatından bahsederken belirli yaşları ve bu yaşlardan önceki yaşamını bazen eleştirel, bazen de ibret olacak şekilde anlatmaktadır.

¹⁸⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (XXVIII / 6-7).

¹⁸⁸ Bakara, 2 / 83.

¹⁸⁹ Dinî kavramlar sözlüğü, s. 285.

¹⁹⁰ Mehmet Demirci, "Yesevî Kültüründe İbadetlerin İç Anlamı", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri Fikirleri-Tesirleri*, İstanbul, 1996, s. 299.

Yesevî; beş yaşında ibadet etmeye başladığını, teslimiyet ile oruç tutmaya, zikretmeye başladığını ve bu ibadetlerle çok rahatladığını şu hikmetinde anlatmaktadır:

*Beş yaşında tabi olup taat kıldım,
Baş eğerek oruç tutmayı adet kıldım,
Gece gündüz zikrederek rahat kıldım,
O sebepten altmış üçte girdim yere.¹⁹¹*

Otuz dokuz yaşına girdiğinden ama geçmişe baktığı zaman yeteri kadar taati bulunmadığından yakınan Hâce, oysa taat kılanların Hak divanında saadete erdiğini belirtmektedir:

*Otuz dokuz yaşa girdim, kıldım hasret,
Vah ne yazık, ömrüm geçti, hani taat,
Taata kılanlar Hak önünde hoş saadet,
Kızıl yüzüm taat kılmadan soldu dostlar.¹⁹²*

Altmış üç yaşına geldiğinde hayatının gafil bir şekilde geçtiğinin farkına vardığını, Hakk'ın emrini sıkı tutmadığını ve cahil olduğunu, yalnız oruç ve namazı kaza ederek olgunluğa erdiğini belirtmektedir:

*Altmış üç yaşım yetti, geçtim gafil,
Hak emrini muhkem tutmadım, kendim cahil,
Oruç, namaz, kaza kıldım oldum kâhil,
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim işte.¹⁹³*

Gönül gözünü parlatmadan, yani Hakikati idrak etmeden, tam bir iman sahibi olmadan kılınan ibadetin de değeri yoktur.¹⁹⁴

¹⁹¹ Yesevî, a.g.e, (II - 13).

¹⁹² Yesevî, a.g.e, (V - 11).

¹⁹³ Yesevî, a.g.e, (I - 10).

¹⁹⁴ Yesevî, a.g.e, s. 25.

*Gönül gözüni parlatmadan taat kılınsa,
Dergâhında makbul olmaz bildim işte,
Hakikaten bu sözleri iyece öğrenip,
Lâ-mekanda Hak'tan dersler aldım işte.¹⁹⁵*

Hak; namaz kılmayan, ibadet etmeyene kuvvet vermez, zayıf fiili olana yardım etmez, zaten böylesi kimselere ne diye safa kılsın ki.

*Namazsız, taatsize vermez kuvvet,
Fi'li zayıf, ayıptıya vermez himmet,
Rızkı noksan, soysuz olan görmez devlet,
O fâsıkın gönlünü ne diye safa kılsın.¹⁹⁶*

İnsanoğlu kendi kıymetini, eşrefî mahlukat olduğunu bilmez, iyileri göz önüne alarak iyi amel kılmaz, benlik davası kılarak, geçici hevesler, bâtil işler peşinde koşarak Hak'tan uzaklaşır.¹⁹⁷

*Yazık insan kendi kadrini kendi bilmez,
Benlik kılıp iyiler değer vermez,
Hû sohbeti kurulan yere kaçıp gelmez,
O vefasız ahde ne diye vefa kılsın.¹⁹⁸*

K. HAYIR VE ŞERRİ ALLAHTAN BİLMEK

İslâm inancına göre, hayır da olsa şer de olsa her şeyin mutlak yaratıcısı Allah'tır. İnsan başına gelenleri bu açıdan değerlendirerek sıkıntılara göğüs germelidir. İyi durumlarda şükretmeli, kötü durumlarda sabretmelidir.

Ahmet Yesevî de hikmetlerinde, başına ne gelirse gelsin insan, bunu Hak'tan bilmeli ve bu düşünce ile sıkıntılara sabretmeli düşüncesindedir.

¹⁹⁵ Yesevî, *a.g.e.* (IX-1).

¹⁹⁶ Yesevî, *a.g.e.* (XVI-8).

¹⁹⁷ Yesevî, *a.g.e.* s. 25.

¹⁹⁸ Yesevî, *a.g.e.* (XVI-9).

*Neler gelse, görmek gerek o Hüda'dan;
Yusuf'unu ayırdılar o Kenan'dan;
Doğduğum yer o mübarek Türkistan'dan,
Bağırma taşlar vurup geldim işte.¹⁹⁹*

*Kırk dokuzda aşkın düştü, kavrulup yandım;
Mansur gibi hısımlardan uzaklaştım;
Türlü türlü ceфа değdi, kabullendim;
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana.²⁰⁰*

Yesevî, yeraltındaki riyazet dolu yaşamın sıkıntılarına Hak'tan geldiği düşüncesi ile sabretmiş ve bunu şu dizelerinde dile getirmiştir:

*Âşıkları inleyerek yola girdi;
Her ne ceфа gelse, onu Hak'tan bildi;
Râzı olup yer altında hazır oldu;
Ağlayarak seherlerde durur dostlar.²⁰¹*

*Niyet kıldık Kâbe'ye, razı olun, dostlarım,
Ya ölürüz, geliriz, râzı olun dostlarım.*

*Niyet kıldık Kâbe'ye, Hak Mustafa ravzına;
Nasip kıla herkese, râzı olun dostlarım.*

*Nasip olsa, varırız; nasip olsa, geliriz;
Ecel yetse, ölürüz; râzı olun, dostlarım.²⁰²*

¹⁹⁹ Yesevî, a.g.e, (VIII-2).

²⁰⁰ Yesevî, a.g.e, (VI-10).

²⁰¹ Yesevî, a.g.e, (XXII-2).

²⁰² Yesevî, a.g.e, (LVIII-1-3).

L. İYİLİĞİ EMİR VE KÖTÜLÜKTEN SAKINDIRMAK

Dinîmizin, topluma yüklediği en önemli vazifelerden biri de iyiliği emredip kötülükten vazgeçirme görevidir. Bu görevin ihmal edilmeden ifası toplumun dinî ve ahlâkî selameti açısından hayati önemi haiz bir konudur.²⁰³ İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi bütün ilahi din ve peygamberlerin ortak amacı olmuştur. Bütün peygamberler kendilerine tevdi edilen risâlet vazifesini insanlara açıklamakla yükümlü kılınmışlardır. Böylece dinîn bütün inanç esasları emir ve yasakları eksiksiz bir şekilde insanlara anlatılmıştır. Peygamberlerin tebliğlerinde iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi, dine davetin odak noktasını oluşturmuştur.²⁰⁴

Ahmet Yesevî de hikmetlerinde iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan kimselerin hizmete, hürmete ve her türlü ikrama layık olduklarını, doğru olan davranışında bu olduğunu şu dördlüğünde belirtmektedir:

*Akıllı isen, erenlere hizmet kıl sen;
Emr-i mâruf kılanlara izzet kıl sen;
Nehy-i münker kılanlara hürmet kıl sen;
O sebepten altmış üçte girdim yere.²⁰⁵*

Yesevî; yine bir başka dördlükte:

*Emr-i mâruf, nehy-i münker bilip kılsa,
Yatsa, kalksa bir Hüdâ'yı hazır bilse,
Ölene kadar hâcesine hizmet kılsa,
Kuvvet verir, onu ne diye iki kat kılın?²⁰⁶*

diyerek, bir kimse hayatın her anında ve her ortamında Hakk'ın yaptıklarından haberdar olduğunu düşünmeli ve bu düşünce ile iyiliği emredip kötülükten

²⁰³ Al-i İmran 3 / 104; Riyazü's-Sâlihîn, 1 / 234.

²⁰⁴ Müslim, İman,78.

²⁰⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (II-19).

²⁰⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (XVII-7).

alıkoymalıdır. Böyle hareket eden kimselere Allah (cc.) kuvvet verir ve onları her daim rahat kılar.

Ahmet Yesevî kendisi de bizzat hikmetlerinde iyiliği emretmiş ve bu konuda tavsiyelerde bulunmuştur:

*Garip, fakir, yetimleri kıl sen şadman;
Parçalayıp aziz canın eyle kurban;
Yiyecek bulsan canın ile kıl sen ihsan;
Hak'tan işitip bu sözleri dedim işte.²⁰⁷*

*Garip, fakir, yetimleri her kim sorar,
Râzı olur o bendeden perverdigâr.
Ey habersiz, sen ver sebep kendisi korur;
Hak Mustafa öğüdünü işitip dedim işte.²⁰⁸*

M. DÖRT HALİFE

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm âleminin yönetimini üstlenen ilk dört halife sırası ile Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali'dir. Hulefâ-i Raşidin de denilen bu dönem İslâm tarihî için önemli bir dönemdir. Bu dört halife, İslâm âlemi tarafından hürmetle anılır, isimleriyle birlikte mutlaka saygı ifadeleri kullanılır.

Ahmet Yesevî, bir dörtlüğünde dört halifeyi zikretmiş ve iyilikte ileri gidenlerin cennette onlarla yoldaş olacağını şöyle dile getirmiştir:

*Hayır, sahâ kılanlar, yetim gönlün alanlar,
Çahar-yâr'lar yoldaşı Kevser lebinde gördüm.²⁰⁹*

²⁰⁷ Yesevî, a.g.e, (I-14).

²⁰⁸ Yesevî, a.g.e, (I-15).

²⁰⁹ Yesevî, a.g.e, (LIX-3).

Ahmet Yesevî, dört halife için ayrı ayrı birer hikmet yazmış ve hikmetlerinde bu önemli şahısların özelliklerini öne çıkararak onları övmüştür. Biz burada örnek olarak hikmetlerin ilk üç beyitlerini vermekle yetinmek istiyoruz:

Hız. Ebû Bekir

Hız. Ebû Bekir h. 573/634, Müslümanların ilk halifesidir. Asıl adı Abdu'l kâbe olan Ebû Bekir, Hız. Muhammed'e ilk inananlardandır. Hız. Muhammed, Mekke'den Medine'ye hicret ederken ona yârenlik eden kişidir. Onun bir diğeri adı da sadâkatinden dolayı "Sıddîk" tır. Hayatı boyunca Allah resulüne bağlı kalmış ve İslam yolunda büyük hizmetleri olmuştur.

Ahmet Yesevî, Hız. Ebû Bekir'den, *Ebu Bekr-i Sıddîk* diye bahseder. Onun, İlk Müslümanlar'dan olduğunu, İslam için dertlendiğini, verdiği sözden dönmeyen ve sır saklayan biri olduğunu dizelerinde anlatır.

*Gördüğü an inanan Ebû Bekr-i Sıddîk'dir;
Üstün olup dayanan Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.*

*Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan,
İç bağırını dağlayan Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.*

*Bir sözünden dönmeyen, sırrını asla demeyen,
Gâfil olup yatmayan Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.²¹⁰*

Onun, nefis ve hevadan geçtiğini ve bütün hayatını İslam yoluna vakfettiğini, aynı zamanda peygamberimize kızını vererek ona akraba olduğunu, böylece peygambere daha fazla yakın olarak onu güçlendirdiğini ve peygambere en yakın yardımcı olduğunu şu dizelerinde anlatır:

²¹⁰ Yesevî, *a.g.e.* (XLVI / 1-3).

*Can canana kavuşturan, kızını elden veren,
El bağlayıp yalvaran Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.*

*Dediği söze yeten, nefis ve hevâdan geçen,
Hak Resûl'ü kuvvetlendiren, Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.*

*Muhammed'e kayn-ata, kıldığı yok hiç hata,
Boynuna salan futa Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.*

*Kul Hâce Ahmed kıl tasdik, yâr-ı ğârın kıl tefrik,
Âriflikte bil sâdık Ebû Bekr-i Sıddîk'dir.²¹¹*

Hz. Ömer

Hz. Ömer (h.591/644), İslâm'ı kabul eden kırkıncı kişidir. O, Müslüman olduktan sonra İslam açıktan icra edilmeye başlandı.

Hz. Ebû Bekir'den sora ikinci halife olarak başa geçmiştir. Onun halifeliği döneminde İslâm coğrafyası genişlemiş ve gittiği her yere adalet götürdüğü için kendisine haklıyı haksızdan ayıran anlamında *Ömerü'l- Fâruk* denilmiştir. H. 644 yılında şehit edilmiştir.

Ahmet Yesevî, Hz. Ömer'in ikinci halife olduğundan ve adaletli bir kimse olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca ilk Müslüman olduğu zaman Kâbe'deki putları kırışını ve açıktan namaz kılışını şöyle dile getirmektedir:

*İkincisi yâr olan adaletli Ömer'dir;
Mü'minlere yâr olan adaletli Ömer'dir.*

²¹¹ Yesevî, *a.g.e.* (XLVI / 4-7).

*Bilal'e ezan okutan, şeriatı bildiren,
Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir.*

*Kâbe kapısını açtıran, hep putları kırdıran,
Resul gönlünü dindiren adaletli Ömer'dir.²¹²*

Yine Yesevî, Hikmetler'inde İslâm'ın emirlerini yerine getiren ve adaleti sıkı tutan, kendi ailesi bile olsa adaletten ayrılmayan bir Ömer'den bahsetmektedir:

*Şeriatı gözeten, tarikati tam tutan,
Hakikati iyi bilen adaletli Ömer'dir.*

*Oğlunu çağırıp getiren, kırbaçlatıp öldüren,
Adaletle yol soran adaletli Ömer'dir.*

*Ateş olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen,
Haksız bir iş kılmayan adaletli Ömer'dir.²¹³*

Hz. Osman

Hz. Osman (h.574/656) da ilk Müslümanlardandır. Peygamberimizin kızları Rukiyye ve Ümmü Gülsüm ile evlendiği için kendisine iki nurun sahibi anlamında “*Osman-ı Zi'n-nûreyn*” denilmiştir. Hz. Ömer'den sonra halifelik makamına geçmiştir. Onun döneminde Kur'an-ı Kerim bu günkü sırası ile kitap haline getirilmiştir.

Ahmet Yesevî, Hz. Osman'dan hayâ sahibi birisi olarak bahsetmektedir. Onun, iyi bir hatip olduğunu, Kur'an-ı kitap haline getirttiğini ve peygamberin damadı olduğunu yalın bir dille anlatır.

*Üçüncü yâr olan hayâ sahibi Osman'dır;
Her nefeste yâr olan hayâ sahibi Osman'dır.*

²¹² Yesevî, *a.g.e.*, (XLVII / 1-3).

²¹³ Yesevî, *a.g.e.*, (XLVII / 4-3).

*Hak Resul'ün damadı, dinîmizin âbadi,
Bendelerin âzadı hayâ sahibi Osman'dır.*

*Okuduğu Şâtıbî, ayet, hadîs kâtibi,
Minber üzre hatibî hayâ sahibi Osman'dır.*

Yine şu beytinde Hz. Osman'ın şehit edilişinden bahsetmektedir.

*Çoklar gelip piyade, koymadılar şehzâde,
Şehit kıldılar orda, hayâ sahibi Osman'dır.²¹⁴*

4- Hz. Ali

Hz. Ali (ö. 661), peygamberimizle amca çocuklarıdır, ilk Müslümanlardan olan Hz. Ali, peygamberimizin damadıdır. Hz. Osman'dan sonra halifelik makamına geçmiştir. Kahramanlığı, ilim ve cesareti ile ünlüdür.

Ahmet Yesevî, Hz. Ali'den Hak Arslanı diyerek övgüyle bahsetmektedir.

*Dördüncüsü yâr olan Hak arslanı Ali'dir,
Hem Mirac'da yâr olan Hak arslanı Ali'dir.*

*Dediği sözü Rahmanî, görsen yüzü nuranî,
Kâfirleri kıranı Hak arslanı Ali'dir.*

*Himmat kuru belinde, Mevla'm yâdı dilinde,
Zülfikar'ı elinde Hak arslanı Ali'dir.²¹⁵*

Yine bir başka hikmetinde Ahmet Yesevî Hz. Ali'den şöyle bahsetmektedir:

²¹⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (XLVIII / 1-3).

²¹⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIX / 1-3).

*Tavsif etsem, Alî şîr-i Hüda'dır;
Kılıç ile kâfiri kırmaktadır.²¹⁶*

*Kâfirleri kılar imana davet;
Vermekte her zaman İslâm'a kuvvet.²¹⁷*

Yesevî, Hz. Ali'den “*Resul evladı*” diyerek bahsetmekte ve ayrıca onun yiğitliklerini kaleme almaktadır.

*Mü'min olanı alıp gelmekte,
Kabul kılmayanı kırıp gelmekte.²¹⁸*

*Hâce Ahmed garipliğe düşmüştür,
Resûl evladına sözler katmıştır.²¹⁹*

²¹⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIII-36).

²¹⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIII-37).

²¹⁸ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIII - 38).

²¹⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIII-43).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET YESEVÎ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE BOYUTU

A. AHMET YESEVÎ'DE VAHDET ANLAYIŞI

Arapça ‘birlik’ demek olan vahdet gerçek manada bir olan Cenâb-ı Hak’tır.²²⁰ Bir başka deyişle, her şeyi bir olarak ve bir içinde, nesnelere Allah ile görmek demektir.

Ahmet Yesevî, dizelerinde Allah’ı birleyerek zikretmek ve onunla hemhal olmak ve nihayetinde, “bir” olan Rabbinin cemalini görmek murat ettiğini şöyle dile getiriyor:

*Kul huva'llâh sübhâna'llah'ı vird eylesem,
Bir ve var'ım dîdarını görür müyüm?
Baştan ayağa hasretinde dert eylesem,
Bir ve Var'ım dîdarını görür müyüm?*²²¹

Yesevî, sürekli işlemiş olduğu günah ve hatalardan pişman olduğunu belirtmekte ve bu günahlarından kurtulup ‘bir’ olan Rabb’ini görmek istemektedir:

*Göz yumup tâ açınca erişti altmış;
Bel bağlayıp kılmadım ben iyi bir iş;
Gece gündüz gamsız gezdim, hem yaz hem kış;
Bir ve Var'ım dîdarını görür müyüm?*²²²

²²⁰ Cebecioğlu, a.g.e, "Vahdet".

²²¹ Yesevî, a.g.e, (VII-1).

*Altmış birde utanmışım ilâhımdan;
Eyâ dostlar, çok korkarım günahımdan;
Candan geçip penah dileyim Allah'ımdan;
Bir ve Var'ım dîdarını görür müyüm?²²³*

Ömrünün kalan kısmında pişman olduğunu ve ömrünün sürekli ibadet, zikir ve iyi amelle geçirdiğini, amellerinin karşılığında Hakk'ın dîdarını gördüğünü hamd ederek şöyle anlatıyor:

*Elli beşte dîdar için dilenci oldum;
Kavruldum, yandım, kül gibi yokluğa erdim;
Allah'a hamd olsun dîdar izleyip tamamlandım;
Bir ve Var'ım dîdarını görür müyüm?²²⁴*

B. AHMET YESEVÎ'DE RAKS VE SEMA'

Semâ', makam ve nağme ile okunan dinî metinleri dinleme olduğu gibi bu musikilerin etkisi ile coşup raks etme anlamına da gelir. Semâ genel anlamıyla, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran mesajdır. Semâ'nın, nefislerini terbiye etmemeleri münasebeti ile avâm tabakasına haram, mücahede ile uğraşan zâhidler için mübah olduğunu savunan mutasavvıflar bulunmaktadır.²²⁵

Ahmet Yesevî'nin dizelerinde gördüğümüz de kendisinin bu kanaate sahip olduğu, kendinden geçişle, bilerek, hissederek duyulan bir coşkuyla gerçekleşmeyen, yalnız bir taklit olan semâ'nın, cehennemde yanmaya sebep olduğunu söylemektedir:

*Kul Hâce Ahmet, raks ve sema' kılmayanlar,
Taklit ile sema' kılsa, cehennemde yanar.*

²²² Yesevî, *a.g.e.*, (VII-11).

²²³ Yesevî, *a.g.e.*, (VII-12).

²²⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (VII-6).

²²⁵ Cebecioğlu, *a.g.e.*, "Sema "

*Bu rivayet gizli idi, söylesem, onlar
Hakk'ı bulup raks ve sema' kıldı dostlar.*²²⁶

Ahmet Yesevî raks ve semâ'dan; muhabbet kadehinden içerek açlık, tokluk, kazanç ziyan bilmeden, divanece bir kendinden geçişten bahsetmektedir. Böylesi kendinden geçirip divane eden muhabbet, Mevla'ya duyulan bir sevgiden hasıl olmaktadır. Muhabbetullah'ın etkisi ile kendinden geçip raks ve sema'a geçmeyi Yesevî'nin dizelerinde şu ifadelerle müşahede etmekteyiz:

*Muhabbetin kadehinden içerek raks ederek
Divanelik makamına girdi dostlar.
Aç ve tokluk, kazanç, ziyan hiç bilmeyen
Sermest olup raks ve sema' kıldı dostlar.*²²⁷

C. AHMET YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE RİYA

Riya; söz ve davranışlarda gösterişe yer verme, bir iyiliği veya salih bir ameli Allah rızası kazanmak niyetiyle değil, insanların beğenisini kazanmak için yapmadır ki, bu dinimizce hoş karşılanmamış ve yasaklanmıştır.

Gerçek iman sahipleri, ibadet, fiil ve davranışlarını Allah rızası için yaparlar, insanların şöyle ya da böyle değerlendirmelerine itibar etmezler. Hz. Peygamber, âhirette, kahraman desinler diye savaşılanların, cömert desinler diye yardım edenlerin, âlim desinler diye ilim öğrenen ve öğretenlerin, güzel okuyor desinler diye Kur'an okuyanların yüz üstü cehenneme atılacaklarını bildirmiştir.²²⁸

Riyanın her çeşidi ahlâksızlık olduğu halde, ibadetlerde riyakar olmak Yesevî için kişinin imanından olması anlamına gelir.

²²⁶ Yesevî, *a.g.e.* (XXIV-8).

²²⁷ Yesevî, *a.g.e.* (XXIV-1).

²²⁸ Müslim, İmâre, 152; Nesâî, Cihâd, 22; Müsned, 2/322.

*Oruç tutup halka riya kılanları,
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diyip başka bina kuranları
Son deminde imanından cüda kıldım.²²⁹*

Yesevî bir başka beytinde ibadetlerinde samimi olan bir kimse için mekânın önemli olmadığını, kişi her nerede ibadetini yaparsa yapsın Allah'ın ona şahit olduğunu, bu kimselerin gösterişten ve riyadan kendilerini korumaları gerektiğini şöyle ifade eder:

*Derviş olsan, tâat kıl sen, kılma riya,
Her köşede tâat kıl sen Tanrı'm şahit,
Sahte derviş nereye varsa, zevk ve dâva;
Âdil padişah tâatını isyan kılar.²³⁰*

Yesevî, sözlerine:

*Vay, o türlü dervişlerden beni koru sen;
O cahile ahbap kılma, canımı al sen;²³¹*

diyerek devam etmiş ve riya batağında olan kimselerden kendisini koruması için Rabbine niyazda bulunmuştur. Hatta daha da ileri giderek canından olmayı, riyakâr insanlarla birlikte olmaya tercih etmiştir.

Yesevî, sözlerine riyakâr kimseleri tarif ederek devam etmektedir:

*Sûretleri bütün nakş, kıyametten korkmazlar;
Fısk ve fücur kırlarlar, günahlardan ürkmezler;
Riya tesbihi ellerinde, ağlayıp yaş dökmezler;
Arslan Baba'm sözlerini işittiniz teberrük.²³²*

²²⁹ Yesevî, *a.g.e.* (XIII-12).

²³⁰ Yesevî, *a.g.e.* (XXX-14).

²³¹ Yesevî, *a.g.e.* (XXX-15).

²³² Yesevî, *a.g.e.* (XII-7).

*Riya tesbihi elinde, zünnar belde, bilseniz;
Hak rızası budur ki aşk ticaretini kılsanız;
Aşkını alıp mahşerde rüsva olup dursanız,
Arslan Baba'm sözlerini işittiniz teberrük.²³³*

Ahmet Yesevî bir başka dörtlüğünde riyakâr kişi ve gerçek derviş arasındaki ince çizgiyi kendi üslubu ile şöyle tarif etmiştir:

*Dervişim diyip tâat kılar halk içinde;
Riya kılıp koşup yürür orda burada,
Allah için tâat kılan derviş nerde?
Gerçek derviş dağ ve çölü mekan kılar.²³⁴*

D. AHMET YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE İHLÂSLI OLMAK

Bir kalp hareketi olan ihlâs, ibadet ve işlerde gösterişe yer vermeme, ibadet ve taatte riyadan uzaklaşma hâli ve kalbin safâsına keder veren şeyden kalbi uzak tutmaktır. Bu da kalp temizliğinin ve sağlamlığının bir delilidir. Ahmet Yesevî, ihlâssız kimselerin dinlerini sattıklarını ve bu kimselerin de yolda kalan kimse gibi ortada kalacaklarını şöyle ifade etmektedir.

*Aşk cevheri dipsiz deniz içinde pinhan;
Candan geçip cevher alan oldu canan;
Hevesliler âşkım der, yolda kalan;
Dinlerini değersiz pula satar dostlar.²³⁵*

Yesevî, doğru yolu bulmanın sırrını ve kendisinin ihlâslı bir yaşama merhaba deyişini şu dörtlüğünde anlatmaktadır.

²³³ Yesevî, *a.g.e.*, (XII-8).

²³⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (XXX-15).

²³⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XXI-4).

*Kırk birimde ihlâs kıldım, yol bulayım diye;
Erenlerden gördüğüm her sırrı örteyim diye;
Pîr-i muğân izini alıp öpeyim diye;
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana.²³⁶*

*Kırk ikide tâlip olup yola girdim;
İhlâs ile yalnız Hakk'a gönül verdim;
Arş, Kürsü, Levh'ten geçip Kalem'i gezdim;
Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana.²³⁷*

E. NEFS ANLAYIŞI

Nefs, hem insanın maddi varlığını ve hem de insanda var olan fakat gözle görülmeyen, iyi ve kötüyü arzu eden manevî varlığı ifade eder. Konuyla alakalı Kur'an'da birçok ayet bulunmaktadır.²³⁸

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf (a.s)'ın dilinden nefsin; kötülükleri işlemeyi, heva ve hevesi doğrultusunda Allah'ın emirlerine muhâlefet etmeyi arzuladığı ve sahibini buna yönelmek için zorladığı bildirilmektedir.²³⁹

Ahmet Yesevî'nin Hikmetler'inde de 'nefs'i bu şekilde kötülükleri emredici olarak görmekteyiz:

*Nefsim beni yoldan çıkarıp bayağılattı;
İnsanlara hasretle bakıp inlettirdi,
Zikr söyletmeyip şeytan ile yâr eyledi,
Hazırsın diyip nefs yarasını deldim işte.²⁴⁰*

Ahmet Yesevî, nefsi ile mücadele yolunda sürekli yalnızlıktan yakınmış ve bu mücadelede hâcesine sığınmıştır:

²³⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (VI-2).

²³⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (VI-3).

²³⁸ En'am, 6/98; Yusuf, 12/53; Kıyame, 75/2.

²³⁹ Yusuf 12/53.

²⁴⁰ Yesevî, *a.g.e.*, (I-24).

*Elli yaşta “Er benim” dedim, fi’lim zayıf;
Gözlerimden kan dökmedim, bağırimi ezip;
Nefsim için yürür idim, it gibi gezip;
Zâtı ulu hâcem, sığıntıp geldim sana.²⁴¹*

Yesevî, Hak ile kendisi arasında ‘nefs’i aşılması gereken bir engel olarak görmekte ve Hakk’a yaklaşabilmek için yaptığı nefisle mücadelesini adeta somut bir düşmanla mücadele gibi tasvir etmektedir:

*Otuz üçte sâki olup mey dağıttım;
Şarap kadehi ele alıp doyastıya içtim;
Asker yığıp şeytan ile çok vuruştum;
Allah’a hamd olsun, iki nefsim öldü dostlar.²⁴²*

Yesevî, nefis ile olan mücadelenin Rabb’inin bir emri olduğunu ve bunun için O’nun yardımına muhtaç olduğunu niyazla dizelerinde şöyle ifade etmektedir:

*Elli sekiz yaşa girdim habersizim,
Nefsimi alt-üst eyle Kahhar Rabb’im,
Himmat versen, şom nefsim teber vurayım,
Bir ve Var’ım, dîdarını görür müyüm?²⁴³*

Ahmet Yesevî, dualarının karşılığı olarak Hakk’tan gelen bir nida ile ‘nefs’i ile mücadelesine yerin altında devam etmiştir. Böylece kendisi için ömrünün kalanını dünya yaşamından uzaklaşarak, zikir ve ibadetle geçireceği çile yaşamı da başlamıştır.

*Altmış üçte nida geldi: Kul yere gir;
Hem canınım, cananımın, canını ver,
Hû kılıcını ele alıp nefsini kır!
Bir ve Var’ım, dîdarını görür müyüm?²⁴⁴*

²⁴¹ Yesevî, a.g.e, (VI-11).

²⁴² Yesevî, a.g.e, (V-5).

²⁴³ Yesevî, a.g.e, (VII-9).

*Nefsim beni çok koşturdu, Hakk'a bakmadan;
Gece gündüz gamsız yürüdüm, yaşım akmadan;
Hevesleri, benlik dâvasını ateşe yakmadan;
Gamla dolup yeraltına girdim işte.²⁴⁵*

F. TARİKAT VE İRŞAD ANLAYIŞI

Ahmet Yesevî, ilim ve tecrübesini sadece kendi şahsında tutmamış bu ilmi tecrübesi ile birleştirerek çevresini aydınlatmıştır. Basit ve anlaşılır bir Türkçe ile çevresindeki Türkçe konuşan eğitimsiz halk ile aynı duyguları paylaşmış ve yüzyıllar boyu kitleleri etkileyecek görüşleri dilden dile ülkeden ülkeye, nesilden nesle aktarılan Yesevîlik anlayışının temellerini atmıştır. O, çevresine hitap ederken tevazuyu elden bırakmamış, ilk uyarıyı ve irşadı öncelikle kendisine yapmıştır.

*Kul Hâce Ahmet, kırka girdin kır nefsinî;
Burada ağlayıp âhirette temizle kendinî;
İman postu şeraittir, tarikat bil esasını;
Tarikate giren Hak'tan nasip aldı dostlar.²⁴⁶*

Ahmet Yesevî'ye göre şeriat ile tarikat aynı şeylerdir. Şeraite dayanmayan tarikat bâtıldır. İmanın postu şeriat, içi ve özü ise tarikattir.²⁴⁷

*Tarikate şeraitsiz girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu pîrsiz dâva kılanların
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.²⁴⁸*

²⁴⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (VII-14).

²⁴⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (X-5).

²⁴⁶ Yesevî, *a.g.e.*, (V-15).

²⁴⁷ Yesevî, *a.g.e.*, s. 30.

²⁴⁸ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXII-1).

Ahmet Yesevî, şeraite sıkıca bağlı, ilahi aşka inanmış bir mutasavvıf olarak sanat endişesinden uzak bir mürşit hüviyeti ile etrafına toplananlara İslâm'ı öğretiyordu. Böylesine samimi bir tasavvuf ehlinin bu şekilde bir irşad faaliyeti göstermesi tabiidir.²⁴⁹ Çünkü o hikmetlerinde şöyle söylemektedir.

*Şeriatte tecrittir dünyasını terk etmek;
Terk etmeden dünyayı Hakkı sevdim, demesin.*

*Tarikatte ten canın terk etmesi tecrittir;
Terk etmeden ten canın, tecrit oldum, demesin.*

*Hakikatte haramdır bir hüdâdan başkası;
Öyle olmadan âşık, dîdar arzu kılmasın.²⁵⁰*

Yesevî'ye göre tarikatın yolu edeptir.

*Muhammed'in bilin zâtı araptır;
Tarikatin yolu bütün edeptir.²⁵¹*

Yine Yesevî, kişinin muhakkak tarikate girmesi gerektiğini, bir yola girmeden, birtakım sıkıntılar çekmeden doğru yolun bulunamayacağını, tarikate girerken de bir mürşide bağlanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. O'na göre yalnız başına tarikate girmek tehlikeli ve çok meşakkatlidir.

*Dîdar için canı kurban kılmayınca
İsmâil gibi dîdar arzu kılmayın dostlar.
Candan geçip tarikate girmeyince
Âşığım diyip yalan dâva kılmayın dostlar.²⁵²*

*Benlik kılıp tarikate girmediler;
Candan geçmeden yola ayak koymadılar;*

²⁴⁹ Yesevî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁵⁰ Yesevî, *a.g.e.*, (LXII-5,7).

²⁵¹ Yesevî, *a.g.e.*, (XLIII-1).

²⁵² Yesevî, *a.g.e.*, (XXIII-1).

*Nefs öldürmeden teslim fena olmadılar;
Ham tamahlık ile yola girmeyin dostlar.²⁵³*

*Mürşidlerin hizmetini kıl ihtiyar;
Kendiliğimden yola girdim, deme zinhar;
İyi bilsen, tarikatın tehlikesi var;
Kılavuzsuz iş bu yola girmeyin dostlar.²⁵⁴*

Yesevî, bir başka Hikmet’inde yine mürşidsiz asla hedeflenen noktaya gelinemeyeceğini kendi üslubu ile şöyle dile getiriyor:

*Mürşit olmadan asla murat bulmadılar;
Hizmet kılmadan Hakk’a vâsıl olmadılar;
Çok ağlayarakı gece uyanık olmadılar;
Çok ağlamadan Hak dîdarını görmez dostlar.²⁵⁵*

Yesevî mürşid’i ve mürid’i tarif ederken şunları söylüyor:

*Tarikate şeraitsiz girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu pîrsiz dâva kılanları
Şakın olup ara yolda kalır imiş.*

*Tarikate siyasetli mürşit gerek;
O mürşide itikatlı mürit gerek;
Hizmet kılıp pîr rızasını bulmak gerek;
Böyle âşık Hak’tan nasip alır imiş.²⁵⁶*

Ona göre, liyakatli bir mürşit ve İslâm’ın ahkâmını iyi bilen özümseyen bir mürit olmalı ve mürit, pîrine hizmet ederek onun rızasını almalıdır. Pîrinin rızası

²⁵³ Yesevî, *a.g.e.* (XXIII–3).

²⁵⁴ Yesevî, *a.g.e.* (XXIII–5).

²⁵⁵ Yesevî, *a.g.e.* (XXV–11).

²⁵⁶ Yesevî, *a.g.e.* (XXXII / 1,2).

alınmadan hakikat yolunda bataklığa düşeceğini ve sonunun çok kötü olacağını söylemektedir. Oysaki pîrin rızası olan bir mürit Hakk'ın rahmetine erer ve Hakk'a yakın olur.

*Pîr rızası Hak rızası olur dostlar;
Hak teâlâ rahmetinden alır dostlar;
Riyazette sır sözünden bilir dostlar;
Öyle kullar Hakk'a yakın olur imiş.*

*İşbu yola ey birader pîrsiz girme;
Hak yâdındab bir an gâfil olup yürüme;
Mâsivaya akıllı isen, gönül verme;
Lânetli şeytan kendi yoluna salar imiş.²⁵⁷*

G. HALLAC'I MANSUR

Asıl adı Hüseyin b. Mansûr el-Hallac el-Beyzâvî olan Hallac-ı Mansur 224/857 târihinde İran'da Beyzâ şehrinde doğmuştur. Küçük yaşlarda Kur'an-ı hıfz etmiş, pek çok ilim merkezine giderek çeşitli hocalardan ve önemli kişilerinden dersler almıştır. H. 297'de Isfahanlı Dâvud ez-Zâhirî tarafından zindana atılmıştır. Bu esaret hayatı bir yıl sürmüştür. Hallac-ı Mansur h. 301'de tekrar tutuklanıp zindana atılmış ve sekiz yıl zindanda kalmıştır. Bir rivayete göre Mansur halifenin ve kadının da bulunduğu bir ortamda bir söz söylemiş: “*Ene'l Hak!*” ve kadı bunun üzerine onu idama mahkûm etmiştir.²⁵⁸

Rivayete göre kalabalık bir topluluk önünde işkence yapıldıktan sonra, başı bir ağaca çakılarak bedeni Bağdad köprüsüne dikilmiştir.²⁵⁹

Mansur'un bu tarz bir ölüme lâayık görülmesinin sebebi, sırrı açıklamasından kaynaklanıyor. Yani “*Ene'l Hak*” sözünü alenen söyleyerek insanlar tarafından yanlış anlaşılıp fitneye sebep olur endişesindedir.²⁶⁰

²⁵⁷ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXII / 3–4).

²⁵⁸ Eraydın, *a.g.e.*, s. 252.

²⁵⁹ Eraydın, *a.g.e.*, s. 253.

²⁶⁰ Eraydın, *a.g.e.*, s. 253.

Ahmet Yesevî 63. hikmetinde Mansur'un düşüncesinden ve hazin ölümünden bahsetmektedir. Yesevî Mansur'un, dönemin âlimleri tarafından yanlış anlaşıldığını Hakk'ın da Mansur'un anlaşılmasını o âlimlere nasip etmediğini söylemektedir.

*Mansur dedi: Ene'l-Hak; erenler işi ber-Hak;
Mollalar derler na-Hak gönlüne yaman alıp.*

*Deme "Ene'l Hak" diye, kâfir oldun Mansur diye,
Kur'an'da budur diye, öldürdüler taş atıp.*

*Bilmediler mollalar Ene'l-Hakk'ın mÂnasın;
Kal ehline hal ilmin Hak görmedi münasip.²⁶¹*

Yesevî, Mansur'dan "veli" diye bahsetmekte, nice velilerin sırra ulaşıp bu fani dünyadan gelip geçtiğini söylemekte ve kendisine bu durumdan dersler çıkarmaktadır. Bu durum Yesevî'nin Hallac'ın düşüncesine saygı gösterdiğini, onun büyük bir insan olduğunu ve sırra ulaşan Hallac'ın düşünce dünyasından etkilendiğini göstermektedir.

*Rivayetler yazıldı, hâlini onun bilmedi,
Mansur gibi velîyi koydular dâra asıp.²⁶²*

*Tevbe kıl Hâce Ahmet, ola Hak'tan inayet,
Yüzbin veliler geçti sırrı sırra ulaşıp.²⁶³*

H. İLAHİ AŞK

Tasavvufî bir terim olarak aşk, sevginin insanı bütünüyle hükmü altına alması, sevginin son mertebesi, varlığın yaratılış sebebi, varlığın aslı anlamında

²⁶¹ Yesevî, *a.g.e.* (LXIII / 3-6).

²⁶² Yesevî, *a.g.e.* (LXIII-7).

²⁶³ Yesevî, *a.g.e.* (LXIII-13).

kullanılmaktadır. Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da sever.

Ahmet Yesevî de aşk yoluna riyazetle başlar;

Bismillahla başlayarak hikmet söyleyip

Taliplere inci, cevher saçtım işte.

Riyazeti katı çekip, kanlar yutup

*Ben defter-i sâni sözünü açtım işte.*²⁶⁴

Ahmet Yesevî, bu yolda nasıl yol aldığını sık sık anlatır, bu yolda zikreder, Rabbinden her gelene şükreder, dünyada kendinî rüsva eder ve yüce Allah'a ulaşmak ister:

Zâkir olup, şakir olup Hakkı buldum;

Dünya âhiret haram kılıp ezip teptim;

Divane olup, rüsvâ olup candan geçtim,

*Gamsız olup yer altına girdim işte.*²⁶⁵

Riyazet, varlık bağına ulaşmak için başvurulmuş fedakârlıklar manzumesidir. Bu manzume içerisinde, arzular, emeller, sevenler, sevilenler terk edilir. Hatta terk etme arzusu bile terk edilir. Eğer insanın içinde yüce Allah'tan başka bir şey kalırsa Hakiki aşk doğmuş olmaz. O'ndan gayrisini isteyen, mâsiva ile meşgul olan gerçek âşık olamaz. Ahmet Yesevî böyle olan sözde âşıklara temas eder:

Aşk davasını bana kılma, sahte âşık,

Âşık olsan, bağrın içinde göz kanı yok.

Muhabbetin şevki ile can vermezse,

Boşa geçer ömrü onun, yalanı yok.

Aşk bağını mihnet ile göğörmeyen,

Hor görülüp şom nefisini öldürmesen,

²⁶⁴ Yesevî, a.g.e, (I-1).

²⁶⁵ Yesevî, a.g.e, (X-2).

*Allah deyip içine nur doldurmasan,
Vallah, billah sende aşkın nişan yok.²⁶⁶*

Bilindiği gibi, burada ifade edilmek istenen âşığın meşakatlere göğüs germesidir. Sevgili sevenine ezalar, cefâlar, musibetler, belâlar göndererek sevenin sevgisinin Hakiki olup olmadığını anlamak ister. Kendinî sevdiğini söyleyen âşğının bu aşkında samimi olup olmadığını görmek ister. Bu yüzden aşk hayatı dert hayatıdır. Ahmet Yesevî bu dertli hayatı yaşar. Ama ondan asla şikâyetçi değildir:

*Aşk derdinî dertsizlere demek olmaz,
Bu yolların engeli çok, geçmek olmaz,
Aşk cevherini her nâmerde satmak olmaz,
Habersizlerden aşk kadrini bileni yok.²⁶⁷*

Ancak, bu kadar belâ ve musibetler bile kâfi gelmeyebilir. Sevgili sevenin kendisi için ölmesini veya ateşe atılmasını da isteyebilir. Ama bu hal gerçek âşıktaki bir fütur halî ortaya çıkarmaz. Aşk insan hayatını kendi rengiyle boyar. Her yerde ve her şeyde onun rengi müşahede edilir. Aşk sevenin gönlünde yanan ve Allah Teâlâdan başka her şeyi yakıp kavuran ateştir. Ahmet Yesevî böyle bir aşkı dile getirir:

*Aşka düştün, ateşe düştün, yanıp öldün,
Pervane gibi candan geçip kor ateş oldun,
Dertle doldun, gamla doldun, deli oldun,
Aşk derdini sorsan, asla dermanı yok.²⁶⁸*

Ahmet Yesevî, Allah Teâlâ'yı gerçekten sevenlerin, tıpkı Hz. İbrahim gibi ateşe atılmaktan korkmayacaklarını ifade eder:

*Şevki, zevki muhabbetten ayan kıl sen,
Âşıklara aşk ateşinden beyan kıl sen,*

²⁶⁶ Yesevî, a.g.e, (XI / 1-2).

²⁶⁷ Yesevî, a.g.e, (XI-6).

²⁶⁸ Yesevî, a.g.e, (XI-7).

*Hârlık, zarlık, meşakkati nişan kıl sen,
Gerçek âşıklar ateşten ne diye sakınsın.²⁶⁹*

Aşkın rengiyle boyadığı hayat öylesine tatlı, öylesine mutlu bir hayattır ki, hakiki âşıklar o hayattan memnun ve mesrurdurlar ve bir dem olsun ondan şikâyet etmezler. Aşk hayat kaynağıdır, iman onunla gerçekliğini bulur:

*Kul Hâce Ahmet, aşktan katı belâ olmaz,
Merhem sürme, aşk derdine deva olmaz,
Gözyaşından başka kimse şahit olmaz,
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr.²⁷⁰*

Ahmet Yesevî, zaman zaman aşk yolunun nasıl bulunabileceğini de sorar ve Yaratıcıya yol bulmak ister:

*Şibli gibi âşık olup semâ kılsam
Beyazid gibi gece gündüz Kabe'ye varsam
Kabe içine yüz sürüp ağlayıp dursam
Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?²⁷¹*

²⁶⁹ Yesevî, *a.g.e.*, (XVI-11).

²⁷⁰ Yesevî, *a.g.e.*, (XIX-11).

²⁷¹ Yesevî, *a.g.e.*, (XV-4).

SONUÇ

Türk İslam dünyasını asırlar boyu manevi yönden besleyen ve etkileyen birçok ilim adamı yetişmiştir. Bunlardan bazılarının etkisi, yaşadığı devirle ve yaşadığı coğrafyayla sınırlı kalmış, bazılarının etkisi de asırlarca sürmüş ve tüm Türk İslam dünyasını etkileyebilme gücüne sahip olmuştur. İşte bu ilim ve düşünce adamlarının başında Ahmet Yesevî gelir.

Ahmet Yesevî'yi yetiştiren çevre İslamiyet'ten önce Hunlar ve Göktürkler tarafından kurulan Orta Asya ve Ötüken Türk kültür çevresi ile Gazneli, Karahanlı ve Selçuklu devletleri ile İslam'la kaynaşan Maverâünnehir Türk İslam kültür çevresi olmuştur.

Ahmet Yesevî, Orta Asya'da doğup büyümüş, Maverâünnehir'in en büyük ilim merkezi konumunda olan Buhara'da, devrin en önemli ilim adamlarından biri olan Yusuf Hemedani'nin talebesi olmuş ve onun halifesi olma başarısını elde etmiştir. Ahmet Yesevî'nin fikir hayatına yön veren önemli şahsiyetler sadece Yusuf Hemedani ile sınırlı değildir. İbrâhim Ethem, Şakîk-i Belhî, Ma'rûf-i Kerhî, Bâyezid-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî gibi mutasavvıflardan etkilendiği, böylece zengin bir muhteva kazandığı görülmektedir.

Aldığı bu eşsiz tahsil Ahmet Yesevî'de şekillenmiş ve çevresini aydınlatan bir ilim adamı olmuştur. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Ahmet Yesevî, bu diller yerine Türkçeyi tercih etmiş ve yine İran edebiyatı ve aruz vezni popüler olmasına rağmen o bunları kullanmayarak çevresindeki İslam'la yeni tanışan bozkır insanına onların anlayabileceği ve hoşlarına giden hece vezni ile hitap etmiştir. Onun bu tercihi, beklide Ahmet Yesevî'yi kendisinin bile tahmin edemeyeceği bir üne kavuşturmuştur. Evet, Ahmet Yesevî kullandığı yalın dil sayesinde çevresindeki insanların fikir dünyalarına kısa zamanda ve derinlemesine nüfuz etmiş, maniler gibi söylediği hikmetleri dilden dile dolaşmaya başlamıştır.

Ahmet Yesevî, Türk dünyasının manevî hayatındaki yerini, sadece tasavvufî hikmetler yazmakla kazanmamıştır. Ahmet Yesevî'nin önemi, İslâm'ın Türkler arasında yayıldığı asırlarda geniş ölçüde yayılma imkânı bulan ilk tasavvufî ekolü oluşturarak, tüm Türklerin gönül tahtında asırlarca hüküm sürmesinden kaynaklanır. Ahmet Yesevî, büyük manevî tasarrufu ile yayılan ve asırlarca yaşayan Yesevîyye tarikatının kurulmasını sağlamış ve bir Türk tarafından Türkler arasında ilk tarikatı kurmuştur.

Bu tarikat Türklüğün sadece gönül gözünü ısıtıp, ruhunu manevî zevklerle süslemekle kalmamış, Türklüğe asırlar boyu yeni hedefler ve fetihler nasip eden bir yol gösterici olarak tesirini bugüne kadar ulaştırmıştır. Ahmet Yesevî'nin Türk yurtlarında kendinden önce ve sonra benzeri görülmedik kalıcı bir tesir bırakmasında en az "hikmet"leri kadar önemli olan bir unsur da yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir tarafına gönderdiği öğrencileridir. Bu hayırlı talebeleri her yerde Ahmet Yesevî'nin ışığı doğrultusunda bir irşad faaliyeti sürdürerek buldukları çevrede İslâm etrafında şekillenen ortak bir inancın hâkim olmasına vesile olmuşlardır.

Yesevîyye tarikatı, önce Seyhun nehri havzasında Taşkent ve çevresinde yerleştikten sonra, Aral gölünün güneyindeki Harezmi bölgesine yayılmış, aynı zamanda Seyhun ile Ceyhun nehrinin sınırlarını çizdiği Mâveraünnehir'de geniş bir kitleye yayılmıştır. Diğer taraftan Pîr-i Türkistan'ın işareti ile yola çıkan dervişleri tarafından Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya kadar ulaşmıştır. Tarihî gelişim sonucu Nakşbendiyye tarikatının daha yaygın hâle geldiği XV-XVI. yüzyıllara kadar Türkistan ve Horasan'ın hemen her yerinde hatta Keşmir'de, Kâbil'de, İstanbul'da, Temeşvar'da, Hicaz'da Yesevî dervişlerine rastlanılmış olması tarikatın etkisinin ne derece büyük olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ahmet Yesevî'nin esaslarını belirlediği Yesevîyye tarikatı, daha sonra Türkistan ve Anadolu'da gelişecek olan başta Nakşbendiyye ve Bektaşilik gibi bir çok büyük tasavvuf ekollerini de derinden etkilemiştir. Bu oluşumlar Ahmet Yesevî'nin, fikirleri doğrultusunda Anadolu'nun İslamlaşması ve İslam'ın yayılması noktasında büyük işler başarmışlardır.

Ahmet Yesevî'nin ve dolayısı ile Yeseviliğin etkisi buralarla sınırlı kalmamış halifeleri sayesinde balkanlara kadar ulaşmıştır.

Türk İslam dünyasının fikir dünyasına ve yaşam tarzına yön veren, İslam'ın Türkler arasında yayılmasını sağlayan, Türkçeyi kullanarak ona gereken değeri gösteren Ahmet Yesevî, Türk dünyasında hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Başbakanlıkça ölümünün 900. yıl dönümü olması hasebiyle 1993 yılı *Hoca Ahmet Yesevî* yılı ilan edilmiş ve son yıllarda hakkındaki araştırmalar azda olsa artmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı yay., II. Baskı, Ankara, 1991.

Aktan, Ali, “Künhü'l-Ahbar'a Göre Hoca Ahmet Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri”, *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri, 1993, s. 13-23.

Âşık, Nevzat, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 375-400.

Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, c. I, s. 276-281.

Bayram, Mikail, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hâce Ahmed Yesevî'nin Rolü”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 533-546.

Cebecioğlu, Ethem, “Hoca Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 141-218.

Coşan, Esad, “Ahmed-i Yesevî Hazretleri”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 13-50.

Cunbur, Müjgan, “Geçmişlerimizi Anmanın Önemi”, *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri, 1993, s. 63-69.

Demirci, Mehmet, “Tarihten Günümüze Ahmed Yesevî”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 299-310.

Develi, Hayati, *Ahmed Yesevî*, Şûle yay., İstanbul, 1999.

Dikeçligil, Beylü, *Diyanet Dergisi*, Temmuz/2003

Ecer, Ahmet Vehbi, “Ahmet Yesevî’de Dinî Tolerans ve Anadolu’da Etkileri”, *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri, 1993, s.101-114.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., Altıncı Basım, İstanbul, 2001.

Garayev, Yaşar Vahid, “Yesevîlik ve Türk Milli Kültürünün Tarihinde O’nun Yeri”, *Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri, 1993, s.131-140.

Genç, İlhan, “Belâgat Yönünden Divân-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmet-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Seha yay., İstanbul, 1996, s. 425-440.

Güzel, Abdurrahman, *Ahmet Yesevî’nin Fakr-nâme’si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü yay., Ankara, 2007.

Güzel, Abdurrahman, *Süleyman Hakim Ata’nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Öncü yay., Ankara, 2007.

Hayit, Baymirza, “Türkistan Kadınlarının Yesevîcilik An’anesi”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ahmet Yesevî Vakfı yay., Ankara, 1998, s. 458–460.

İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 2005.

Kara, Seyfullah, *Selçukluların Dini Serüveni Türkiye’nin Dini Yapısının Arka Planı*, Şema yay., İstanbul, 2006.

Kenjetay, Dosay “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, yıl:1, Sa. 2, Aralık, 1999, s. 105–129.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., II. Baskı, Ankara, 1966.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Süfliğne Bakışlar*, İletişim yay., İstanbul, 1996.

Özköse, Kadir, “Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf Dergisi*, yıl: 7, Sa: 16, Ankara, 2006, s. 293–312.

Şener, H. İbrahim, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 353-374.

Türer, Osman, “Hoca Ahmed-i Yesevî’nin Türk-İslam Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 219-240.

Tayşı, M. Serhan, “Ahmed-i Yesevî”, *Ahmet-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 51-60.

Yakıt, İsmail, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*, Haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Şûle yay., İstanbul, 1996, s. 61-80.

Yılmaz, Ali, *Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre Ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslam Çizgisindeki Bütünlük*, Bilig 9, Bahar / 99.

FOTOĞRAFLAR